శ్రీముక్త
౧

శ్రీహయగ్రీవాయనమః। చూడామణీకృతవిధుర్వలయీకృతవాసుకిః। భర్గో భవతు భవ్యాయ లీలాతాండవపండితః॥౧॥ జ?
ల్లితశారదికావళీమతిసంక్షిప్తవిస్తరం తస్యోక్తిభిః॥ విశదీకరవాణిశ్చైతుశాస్త్రస్య [illegible] రాజీవదయాశశంవదః॥ నేత్రపావకగుణా
గుంఖితామకృతిగాంపశ్చాద్యకరం తప్తవికాసతపమాగ్యవిశేషః? త్వమి[illegible]తా భావప్రకాశోర్గజవలా। విశేషవర్ణేషుబలిశ్చ
గాధకృతిగానబద్ధాంత్రముక్తావళి విగ్నసత్తమగసోముదండితగుతాంసదుక్తిరేషా చిరం॥ శిష్టవిభూతాయకర్ణం
భగవంత్స్వాత్మస్మరం మంగళం శిష్యశిక్షాయై గ్రంథతో? బధ్నాతి। చూతేతి। తాపత్రయశమనం మంగళం విఘ్నధ్వంసం
తి సమాప్తిం ప్రతి వా కారణం॥ నాలమంగళం నాస్తికాదీనాం గ్రంథేషు? విఘ్నపరిసమాప్తిదర్శనా దితి
చెన్న। ఆవగతశిష్టాచారవిషయతేపి [illegible] మంగళస్య సఫలత్వానుమితేః తత్ర ఫలజిజ్ఞాసాయాం సంభ
తి దృష్టఫలకత్వే అదృష్టఫలకత్వం యాగాదిలాఘవయువతాపత్ ఉపస్థితతాపత్రయమాప్తిరేవ ఫలం కల్ప్యతే।
నిష్ఠం చ యత్ర మంగళం దృశ్యతే తత్రాపి ప్రాగ్భవీయమంగళం కల్ప్యతే। యత్ర సత్యపి మంగళే న
మాప్తిః దృశ్యతే। తత్ర బలవత్తరవిఘ్నవిఘ్నప్రాచుర్యం కారణం బోధ్యం। ప్రచురసామగ్రీ బలవత్తరవిఘ్ననివా
రణకారణత్వం బోధ్యం। విఘ్నధ్వంసస్తు మంగళస్య వ్యాపారమిత్యాపి కేచిత్ప్రాహుః। సర్వాస్తు మంగళస్య

విఘ్నధ్వంస ఏవ ఫలం। సమాప్తిస్తు బుద్ధిప్రతిభాదికారణకలాపాత్। నచైవమస్య తన్నిర్విఘ్నపరిసమాప్తకృతస్య
విఫలత్వాపత్తిరితి వాచ్యం। ఇష్టాపత్తేః। విఘ్నశంకయా తదాచరణాత్। తన్నైవ నిష్ఫలాచారాత్ మంగళం తస్య
విఫలత్వేఽపి తద్బోధకవేదాప్రామాణ్యమితి వాచ్యం। సతి విఘ్నే తన్నాశస్యైవ వేదబోధితత్వాత్। అత
ఏవ తాపేఽప్యుపరమేణ కృతప్రాయశ్చిత్తస్య విఫలత్వేఽపి తద్బోధకవేదాప్రామాణ్యం। మంగళం విఘ్నధ్వంసం చ
సాధారణకారణం। అదృష్టద్వారా యత్కర్తవ్యతాబోధకః। కించ విఘ్నధ్వంసత్వం తాదృశావచ్ఛేదకమాత్రసాధారణం।
ప్రతిబంధకసంసర్గాభావసాధారణ్యజనకతావచ్ఛేదకం। ఇత్థం చ నాస్తికాదీనాం ప్రారంభేషు జ[illegible]నాం తత్ర
యత్ర మంగళజన్యదురితధ్వంసః సతి నిర్విఘ్నత్వం తత్రాభావాప్రాప్తిరవ్యభిచార ఇత్యాహుః। తం
సాకేతి। సంసార ఏవ ముక్తిరుపాధిః। తత్రతు తస్య చ జ్ఞానం తు నిత్యకారణయోః తదర్థః। తత్రాయం శక్తి
ప్రమాణానువిదశ్యతే భవతి। తథా హి। యథా ఘటాదికం కర్తృజన్యం కార్యత్వాత్ తద్వత్ క్షిత్యంకు
రాదికమపి। కర్తృజన్యత్వమనుమానాదీనాం సంభవతి తదర్థః। తత్కర్తృత్వేన ఈశ్వరసిద్ధిః। ఈశ్వరాజన్య

ప్రముకా

త్రాః కర్తృజన్యత్వసాధ[illegible]నస్త్రుతి పక్షే ఇతి వాచ్యం। అత్ర యో జకతావచ్ఛే। మవతు కర్తృత్వేనాకారత్వేన
శక్యతారదా జ్ఞాపకవల అనుకూలతర్కౌ। ద్వేవాప్యత్వే జనయంతేవేకశక్యసన్నిగోష్టుభువనస్య కర్తా ఇత్యే
విశగమో వ్యస్య సందిగ్ధయా ః। పదార్థవిభజతే ప్రవృత్తి। సప్తమపవర్గ అభావత్వేకథనాదివర్గాణ్యం భా
వత్వం ప్రాప్తం త్రైవృత్తగుణానాం సోఽస్యతః। ఏతే పదార్థాః త్రైశైషికమతే ప్రసిద్ధాః త్రై యుక్త్యయ
కా నాపవ్యవిరుద్ధః। ప్రతిపాదితత్వైవ మేవ భాష్యే। అతఏవ ఉపమానచింతామణౌ సప్తప
దార్థభిన్నత్వయా శక్తిసాదృశ్యానాం అతిరిక్తపదార్థవాశంకితం। నసు శక్యమేతఏవ పదా
ర్థాః। శక్తిసాదృశ్యాదీనామతిరిక్తపదార్థతావచ్ఛేదకా విం। మణ్యాదిజనితేన వహ్న్యాదావేవా
నజన్యతే। భూతానాం జన్యతే। తత్ర మణ్యాదినా వహ్న్యాదా దాహానుకూలా శక్తిర్నాశ్యతే। ఉత్తేజకే
న మణ్యాదెపసర్పణేన జన్యత ఇతి కల్ప్యతే। ఏవం సాదృశ్యమప్యతిరిక్తః పదార్థః। తద్భిన్న
త్వే తత్త్వం తద్గతభూయోధర్మవత్వం తథా అశక్యత్వాద్। సాదృశ్యప్రతీ

వః

తేఽఽగా ప్యభావేనత్వాప్రతీయమానత్వాదితి చెన్న మహానసభావ విశిష్ట వహ్న్యభావ దార్వాకం ప్రతి మహానసభావే
వా తేఽప్యసావతంత్రేణాసౌ తంత్రత్వం కల్ప్యతే | అథైతైవసాధనం జనైవంతంత్రశక్తిత తాత్మగ భావద్వయం సకలయా గౌ చిత్తాగతి
గబయిత్తే జకే సతి ప్రతిబంధకసధూమే కధ్వంసా పాఇతి వాచ్యం | యత్తే జకే భావ విశిష్ట మహానస భావసవదా హాక
రణతావచ్ఛేదసాధ్యశవ్యవ విగహా దార్థం తరం | తద్విం న్యత్వే సతి తద్గత భూయిరాధర్మ్యవత్వం | యథా చంద్ర భిన్న
త్వే సతి చంద్రగతాహ్లాదిమత్వం | ముఖే చంద్ర సాదృశ్య ప్రతీతేరిత్ర వాగ్విభజతే ప్రిశ్చిత్త తిభ్యశ్చి తిః పూర్వ
వ్యాపిజలా ఇతి జః ప్రభా | మరుమరాయుః | మొవమళికా శరీ | కాలః సమయః | దిక్ ఆశా | దిదిశాతత్వాసుగ్ర
ఏతా గరత్ర వాచ్యగోత్ర ధర్మః | గంధవత్వజాతౌ కిం మానం గంధం తత్ర ప్ర త్వక్షం ప్రమాణం | ప్రత్యక్షమత్ర
పృథివీష్ఠ ప్రవ్యతావచ్ఛేదకతి చెన్న | కార్యసమవాయికారణతావచ్ఛేదకతయా సంయోగసమవిభాగస
మవాయి కారణతావచ్ఛేదకతయా ద్రవ్యత్వజాతి సిద్ధిః | గుణత్వమత్ర ద్రవ్యంత మత్వం కుతో నేత్యత్రం | తద్విత్త
త్వేనాచ గత్వ హ్యానతే | తస్య రూపవత్త్వ ఘట్టవత్త్వం ప్రద్రవ్యత్వం నిత్యం | తచ్ఛగంధశూ రవతాభావ ద్వైపరికిం
రూపవత్త్వ జలాదికం | తత్ర ప్రత్యక్షే పాతోకగరపై క్షం చక్షుః కారణమితి చెన్న | ఆవశ్యకత్వేనా భావే
తు

ప్రముక్తా
౨

నైవముపపత్తేః ప్రత్యక్షం త్వరకల్పనాయాం గౌరవం యతస్తత్రైవ ప్రతీతిస్స్వరూపమర్యాదయా తత్ర ప్రతీతిరప్య
యోగ్యాపనాహాదికద్రవ్యత్వే తవ తదభావాదితి శక్తత్వంతదభావయావదిశేషగౌరవం స్యాత్ । సువర్ణాదావప్య
థా తేజసత్వం త [illegible] ద్వాదశత్వాత్తాపత్తే వక్తవ్యతే । గుణాన్విభజతే । అథ గుణా ఇతి । రూపం రసో గంధస్తతః పరం ।
స్పర్శస్సంఖ్యా పరిమితిః పృథక్త్వం చ తతః పరం । సంయోగశ్చ విభాగశ్చ పరత్వం చాపరత్వకం బుద్ధిస్సుఖం దుఃఖమి
చ్ఛా ద్వేషో యత్నో గురుత్వకం ద్రవత్వం స్నేహసంస్కారావదృష్టం శబ్ద ఏవ చ । ఏతే గుణాశ్చతుర్వింశతిసంఖ్యకాః
కణాదేన కంఠతస్సచ్ఛబ్దేన దర్శితాః । తత్ర గుణత్వజాతిరగ్రే వక్ష్యతే । కర్మాణి విభజతే । ఉత్క్షేపణేతి । ఉత్క్షేపణం ।
కర్మత్వజాతిస్తు ప్రత్యక్షసిద్ధా । ఏవముత్క్షేపణత్వాదికమపి । గమనత్వాదికమపి ద్రష్టవ్యం । ఇకతయోః కుత్రోపోత్క్షేప
తలివా భ్రమణేతి । సామాన్యం ద్విరూపయతి సామాన్యమితి । తల్లక్షణం త్వనిత్యత్వే సతి అనేకసమవేతత్వం ।
అనేకసమవేతత్వం సంయోగాదావప్యస్తీత్యత ఉక్తం నిత్యత్వే సతీతి । నిత్యత్వే సతి సమవేతత్వం గగనపరిమా
ణాదావప్యస్తీత్యత ఉక్తం అనేకేతి । నిత్యత్వే సతి అనేకవృత్తిత్వం అత్యంతాభావాదావప్యస్తీత్యత ఉక్తం అతో వ
త్తి సామాన్యం విహాయ సమవేతేత్యుక్తం । ఏకమాత్రవృత్తిః వృత్తిస్త్వజాతిరిత్యవధేయం । వ్యక్తేరభేదస్తుల్యత్వం

సంకరోఽథానవస్థితిః। రూపహానిరసంబంధో జాతిబాధకసంగ్రహః ఇతి। ఏకవ్యక్తివృత్తిత్వాదాకాశత్వం న జాతిః। తు
ల్యవ్యక్తికత్వాద్ఘటత్వకలశత్వం న జాతిః। ద్వయోః పరస్పరాత్యంతాభావసమానాధికరణయోర్ధర్మయో
రేకత్ర సమావేశః సంకరః। సంకీర్ణత్వాద్భూతత్వమూర్తత్వం న జాతిః। అనవస్థాభయాత్సామాన్యత్వం న
జాతిః। విశేషస్య స్వతో వ్యావర్తకస్వభావరూపహానిః స్యాదతో విశేషత్వం న జాతిః। సమవాయసంబం
ధాభావాత్సమవాయత్వం న జాతిః। ప్రవాదితి। పరత్వమధికదేశవృత్తిత్వం। అపరత్వమల్పదేశవృత్తిత్వం।
సకలజాత్యపేక్షయా అధికదేశవృత్తిత్వాత్సత్తాయాః పరత్వం। తద్యథా యత్ర ప్రత్యాదికవృత్తిత్వ
త్వం। అ సాం జాతీనాం తదపేక్షయా అల్పదేశవృత్తిత్వాదపరత్వం। వ్యాపకత్వాదితి। ద్రవ్యత్వా
దపేక్షయా వ్యాపకత్వాదధికదేశవృత్తిత్వాత్పరత్వం। సత్తాపేక్షయా వ్యాప్యత్వాదల్పదేశవృత్తిత్వాద్ద్రవ్యత్వస్యా
పరత్వం। తథా చ ధర్మద్వయసమావేశాదుభయముపపన్నం। విశేషం నిరూపయతి। అంత్య ఇతి। నిత్య
ద్రవ్యవృత్తిః విశేషః పరికీర్తితః। అంతేఽవసానే వర్తత ఇత్యంత్యః ఇత్యర్థః। తదపేక్షయా విశేషాభావాత్తస్య
ర్థః। ఘటాదీనాం ద్వ్యణుకాంతానామవయవభేదాత్పరస్పరభేదః। పరమాణూనాం

గాంధిపకలానివిశేషం వనాతుసకలతయ వవాశవస్త్రత్వః తత్తత్ర విశేషాంతరాపేక్షా స్యాత్వదర్శః। సమవాయం
దర్శయతి ఘటాదిగా ఇతి। ఘటాదిగం కపాలాదౌ ప్రత్యేకేషు గుణకర్మణోః తేషు జాతేషు సంబంధః। సమవాయః
శక్తితేః॥ అవయవావయవినో గుణగుణినో క్రియాక్రియావతో జాతివ్యక్త్యోర్విశేషనిత్యద్రవ్యయోశ్చ యః సం
బంధః స సమవాయః। సమవాయత్వం నిత్యసంబంధత్వం తత్ర ద్రవ్యాణాం తు గుణక్రియాదివిశిష్టబుద్ధిః విశేషణవిశే
ష్యసంబంధవిషయా విశిష్టబుద్ధిత్వాత్। దండీతి విశిష్టబుద్ధివత్। ఇత్యనేన సంయోగాదిసంబాధా సమవా
యసిద్ధిః। గవస్వరూపసంబంధేన సాధనే సమర్థాంతరం వా అనంతస్వరూపాణాం సంబంధత్వకల్పనే గౌరవా
ల్లాఘవాదేకసమవాయసిద్ధిః। సమవాయస్యైకత్వే వాయౌ రూపవత్తాబుద్ధిప్రసంగః। తత్ర రూపసమవా
యస్య సత్త్వే వాయౌ రూపాభావాత్ తస్యైవ సమభావస్యాపి వైశిష్ట్యం సంబంధః। తత్ర రంని ద్రవ్యదితి వాచ్యం। తస్య నిత్య
త్వే భూతలే స ఘటోऽయమిత్యంతరం ఘటాభావబుద్ధిప్రసంగః। ఘటో ... భావస్య తత్ర సత్త్వాత్। తస్య నిత్య వైశిష్ట్య
త్వాత్। అన్యథా దేశాంతరేపి ఘటాభావప్రతీతిః స్యాత్। వైశిష్ట్యస్య తత్ర సత్త్వాత్। అయమతు ఘటే పాకరక్తతా
దశాయాం శ్యామరూపస్య సత్త్వాత్ తదవత్తాబుద్ధిః వైశిష్ట్యస్య త్వేఽనంతవైశిష్ట్యకల్పనే తు గౌరవ

౧ అభావత్వం ప్రాగభావ ఘటధ్వంసాన్యోన్యాభావవత్త్వం। సంసర్గేతి। అత్యంతాభావస్య కథం తత్పత్తి ధ్వంసాభావాత్మత్వం స [illegible] సంసర్గాభావత్వం విభజతే।

త్వం। ఇత్థం చ తత్ర తత్కాలీన తత్తద్ఘటాది కం తత్తదభావానాం సంబంధః। అభావం విభజతే। అభావస్త్వితి। అభావస్య ద్వి
ధా సంసర్గాన్యోన్యాభావ భేదత్వాత్। ప్రాగభావస్య ధ్వంసాన్యోన్యత్వం తా భావ। వద। వంత్రైవిధ్యమాహ సంసర్గ
భావ ఇతి। సంసర్గాభావత్వం అన్యోన్యాభావ భిన్న [illegible] భావత్వమన్యోన్యాభావత్వం తాదాత్మ్య సంబంధా
వచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావత్వం। నిత్యాభావత్వం ప్రాగభావత్వం ధ్వంసాభావత్వం ధ్వంసత్వం। త్రైవిధ్యం సంసర్గాభా
వస్య నత్వం త్రైభావత్వం। యత్ర భూతలాదౌ ఘటాదికమపసారితం పునరానీతం చ తత్ర ఘటకాల సంబంధ
ఘటకత్వయా అత్యంతాభావస్య నిత్యత్వే ఘటకాలే ఘటత్వం త్రైభావబుద్ధిః। తత్రోత్పాదవినాశశాలిత్వాత
దిత్యస్య మభావ ఇతి కేచిత్। అత్ర ధ్వంసప్రాగభావాధికరణకాలత్వం త్రైభావ [illegible] ఇతి ప్రాచాం మతం।
నవ్యమతే ఘటాద్యనుత్పత్తేః పూర్వం ప్రాగభావధ్వంసావగాహతే। తదత్యంతం త్రైభావత్వం ౮
భావాన్యోన్యాభావస్య। తత్ర విరోధిమానాభావాత్। ధ్వంసావిశాలావచ్ఛేదైకత్రైవ తదత్యంత త్రైభావోవర్తత ఇత్యా
హుః। అభావానామధికరణాత్మకత్వం లాఘవాదితి కేచిత్। అనంతాధికరణాత్మకత్వకల్పనే గౌరవాత్ అతిరిక్తత్వ
సిద్ధాంత కల్పనం యుక్తమితి। వంచాధారాధేయభావోపపద్యతే। వంత తత్కంధర [illegible] దభావానాం

శ్రీ ముక్తా

౫

౪ సమానత్వ ఇతి ఫలితార్థః । విరుద్ధధర్మాధ్యాసో యేషాం తే విరుద్ధధర్మాణః తేషాం భావో వైధర్మ్యం ।

ప్రత్యక్షత్వముపపద్యతే । అన్యథా తత్తదధికరణానాం తత్తదింద్రియగ్రాహ్యతాపత్త్యా తత్ప్రత్యక్షత్వం న స్యాత్ । తేన ఘటాది
విశేషకాలవిశేషాత్మకత్వమభావస్యేతి ప్రత్యక్షత్వం । ఏతత్ప్రత్యక్షతావచ్ఛిన్నత్వాదిః । ఇదానీం పదార్థానాం సాధర్మ్యవైధర్మ్య
వక్తుముపక్రమతే । సప్తానామపి సాధర్మ్యం జ్ఞేయత్వాదికముచ్యతే । సమానో ధర్మో యేషాం తే సధర్మాణః
తేషాం భావః సాధర్మ్యం సమానధర్మ ఇతి ఫలితార్థః । జ్ఞేయత్వం జ్ఞానవిషయతా । సా చ సర్వత్రైవాస్తి
౨ శబ్దీయజ్ఞానవిషయతా యా శక్తిలక్షణయా । ఏవమభిధేయత్వం ప్రమేయత్వాదికం బోధ్యం । ప్రమావిష
యత్వం । పంచానాం అనేకసమవాయిత్వం ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషాణాం పంచానాం అనేకత్వం । సమవా
యిత్వం చ । పంచానామనేకత్వం అభావే వ్యభిచారాత్ తథా సమవేతత్వే సతి భావత్వం తథా చ । అనేకసమవేతవృత్తిపదార్థవిభాజ భా
కోపాధిమత్త్వం ఫలితార్థః । త్రికస్య త్వేకం ఘటాదౌ గగనాద్యవృత్తిరిత్యత ఉక్తం । సమవాయిత్వం సమవాయసంబంధేన సంబం
ధిత్వం । తు సమవాయవత్త్వం । సామాన్యాదీనామభావాత్ । తథా చ సమవేతవృత్తిపదార్థవిభాజకోపాధిమత్త్వం
ఫలితార్థః । సత్తావంతస్త్రయ స్సత్తావదాద్యగుణాదిః గుణాశ్రయః ద్రవ్యగుణకర్మణాం సత్తావత్త్వం ఇత్యర్థః ।
గుణాదిరితి యద్యపి గుణాశ్రయతా సామానాధికరణ్యమాదాయ ఘటాదావతివ్యాప్తిః ప్రత్యాశూన్యత్వం గగ ౨౪:

గాదావతివ్యాప్తం। తథా చ గుణావచ్ఛేదకవృత్తి ధర్మావత్త్వం కర్మావచ్ఛేదకవృత్తి పదార్థవిభాజకోపాధిమత్త్వం చ తదర్థః॥ ద్రవ్యా
దవత్త్వం గుణావచ్ఛేదకవృత్తి కర్మావచ్ఛేదకవృత్తి వా శక్యం తు గుణత్వాదికం తథా ఆకాశత్వం న పదార్థవిభాజకోపాధిః। సామాన్య
పరిశిష్టానాం సర్వేషాం తావదయోవత్తాః। సామాన్యాధికరణత్వం సామాన్యవిగామత్త్వార్థః। పరిమాణాదిలక్షణం గో
గాం కారణానాం చతుర్దాశ్రితం। పరిమాణాదిలక్షణం అణుపరిమాణం। తద్భిన్నానాం కారణత్వం తన్నిష్ఠాః। అణుపరిమా
ణం తు న కస్యాపి కారణం తత్ర సామాన్యేన రజ్జువ్యాపారి మాణారంభకత్వం చేత్ తత్ర చిరసంబంధి పరిమాణం సద్యః
మాగతి యోవత్త్వస్త్వపరిమాణజనకత్వాత్। మహదారబ్ధస్య మహత్తరత్వప్రసంగాత్। అణుపరిమాణస్యాప్యతిరత్త
౨౩౦ సంగాత్ త్రిత్వ మహత్పరిమాణం మతం త్రియుసామాన్యవిశేషగుణయోగ్యానాం। ఆత్మనో పి తత్త్వ మహత్త్వ
సా కారణత్వత్తం మహత్పరిమాణమాత్రాదే మోదృవ్యం। తత్సామ్యే కారణత్వము తావత్ ... మానవం ఇత్యే
దేశః తం జ్ఞానాతీ ... ప్రత్యక్షకారణతయా ఆచార్యైరుక్తానాంత్వాత్। ఇదమపి యోగిప్రత్యక్షే విషయస్య కారణత్వ।
మా జ్ఞాయమానం సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః। జ్ఞాయమానం లింగం తు నను మితికరణం తదభిప్రాయేణ। గుణ కిం కారణం తత్
వా। అన్యథాసిద్ధిశూన్యస్య నియతా పూర్వవర్తితా। కారణత్వం భవేత్తస్య త్రైవిధ్యం పరికీర్తితం। సమవాయికారణ

త్వం జ్ఞేయమదృష్టాదిసమవాయితోతుత్వం। ఏవం గోత్వయోగ్యయుక్తైర్హిత్వతీయద్యముక్తం హిముక్తైతాతుత్వం। యత్తుమతేతం
కారత్వం భవతి జ్ఞేయంతు సమవాయిజన్యకంతత। తత్రాసంక్షం జన్యకం భవతీయద్వదా జ్ఞాత్వంకరం త్వతీయద్వం సార్వత్రస
మవాయికారణత్రతాపసంక్షకారణాం భవతీయద్వసమవాయికారణామిత్యర్థః। అత్ర యద్వ్యంతుల్యతంత్వసంయో
గసాపేక్షాసమవాయికారణత్వం సావర్త। ఏవం వేగాదినామపి భూతాద్యసమవాయికారణత్వం సావర్త। ఏవం
జ్ఞానాదీనాం ఇచ్ఛాద్యసమవాయికారణత్వం స్వాత్మత్రత్వాలిపటాసమవాయికారణలక్షణేతు తత్తంతుసంయో
గింద్రత్వం విశేషణాం దేయం। తుల్యతంత్వసంయోగస్య తుల్యపటసంయోగం ప్రత్యసమవాయికారణం భవతీవ
ఏవం తెనోవిశేషణం దాసమవాయికారణం భవతీవ। తత్తత్కారణసమవాయికారణలక్షణే తత్రభింద్రత్వం దేయ
మేవ। అత్ర విశేషగుణానాంతు కుత్రాపి అసమవాయికారణత్వం నాస్తి। తేరత భింద్రత్వం సామాన్యలక్షణే విశేషణం
దేయమేవ। అత్ర సమవాయికారణప్రత్యాసత్తిద్వం భవతిద్వం। కార్యైకార్థప్రత్యాసత్త్యా కారణైకార్థప్రత్యాసత్త్యా
చాదనం యథా ఘటాదికం ప్రతికపాలసంయోగాదికం। తస్య నిమిత్తకారణత్వం ఘటే సమాకారణాసత్కపాలసంయో
గస్య ఏకత్ర్యైకపాలే ప్రత్యాసత్త్యా [illegible]స్త్రా భవతీయన్నం యథా। ఘటరూపం ప్రతికపాలరూపస్య సమవాయికారణం।

త్వం

సమవాయి

లక్షణం

తత్ర ఘటరూపం ప్రతి కారణం ఘటః । తేన ఘటకపాలరూపస్య ఏకస్మిన్ కపాలే ప్రత్యాసత్తిరస్తి । తథాచ స్వవిశిష్టసమవాయసంబంధేన స్వ
విశిష్టసమవాయిసమవేతత్వసంబంధేనేతి ఫలితార్థః । ఇత్థం కార్యైకార్థ కారణైకార్థ ప్రత్యాసత్తిరితి తత్ర ప్రత్యక్షకారణం జ్ఞానాభి
న్నమసమవాయికారణమితి సామాన్యతో లక్షణం । భావం సమవాయికారణం సమవాయికారణాభావం ప్రతి భి
న్నం కారణం త్వేతి యన్నిమిత్తకారణమితి తద్వర్ణయతి । ఇదానీం అవచ్ఛేదకత్వమేవ । కియత్ [illegible] తా
శంకయా మాహ । యదీతి । యది ఘటపూర్వభావి కారణమాదాయ [illegible] ప్రతి పూర్వభావి జ్ఞానే తయ
త్పూర్వభావి జ్ఞానం । యత్కార్యం ప్రతి యత్కారణం పూర్వవృత్తి [illegible] తత్కారణం ప్రతి తత్
సమవధాన [illegible] తత్వార్థః । యథా ఘటం ప్రతి దండః । [illegible] కారణమితి । యత్ [illegible]
యత్ [illegible] కారణం [illegible] ప్రతి తదవచ్ఛిన్నం । య
థా ఘటం ప్రతి దండరూపం । తత్ [illegible] పూర్వవృత్తిత్వం [illegible] కారణం ప్రతి పూ
ర్వవృత్తిత్వం [illegible] తత్కారణం [illegible] । యథా ఘటం ప్రతి [illegible] ఘటం ప్రతి
కారణత్వం [illegible] సమవాయికారణత్వం । [illegible] ప్రతి [illegible] ఘటం ప్రతి

౨

ప్రతిజనకత్వం గ్రాహ్యం। అత్రేదం బోధ్యం। తద్ధర్మావచ్ఛిన్నప్రయోజకతత్కారణతాత్వేన రూపావచ్ఛిన్నత్వం చ మాత్రిక
పారిభాషికసత్త్వసత్త్వం ప్రతిజనకత్వేన మనసి దత్తమితి తద్వ్యాపకత్వం విశేషపదార్థానామేవేతి। తద్ధర్మావచ్ఛిన్నత్వమా
జనకప్రతిపూర్వవృత్తితా మతాంశ్చ యావద్యావద్భావత్వే। యత్కార్యప్రతిపూర్వవృత్తిత్వం గర్భితత్వయశ్చ యత్ర
తత్ప్రతిపూర్వవృత్తిత్వం గర్భస్థితసత్తతత్కార్యం ప్రతి తదవచ్ఛిన్నత్వం। యథా కులాలపితుః ఘటం ప్రతి తస్య కులాల
పితృత్వేన ఘటం ప్రతి జనకత్వేన అన్యథాసిద్ధత్వం। కులాలత్వేన రూపేణ జనకత్వేన ఇష్టోత్పత్తిః। కులాలమాత్రస్య ఘటం
ప్రతి జనకతావచ్ఛేదకం చ మాన్యథాసిద్ధమాహ। అతిరిక్తేతి। అతిరిక్తమథాపి యత్తద్భిన్నం యత్ ఆవశ్యకపూర్వభావినః। అవశ్య
క్లప్తనియతపూర్వవృత్తిన ఏవ కార్యసంభవే తద్భిన్నమన్యథాసిద్ధమితి తద్ధర్మః। అత ఏవ ప్రత్యక్షే మహత్త్వం కారణం। అనేకద్రవ్య
వత్త్వమన్యథాసిద్ధం। గవత్వాదిత్వేనాపి మహత్త్వమేవ కారణతావచ్ఛేదకత్వేన లాఘవాత్। యద్వా
। యత్కార్యం ప్రతి యత్పూర్వవృత్తిత్వప్రతీతిః ఘటం ప్రతి యదన్యథాసిద్ధకారణం అధి
కరణత్వసంభవే తస్య అన్యథాసిద్ధిః ఇతి భావః। ఏతచ్చాన్యథాసిద్ధం తత్పంచకమా ముక్తావల్యాం
విశదీకృతం। తత్ర తదన్యథాసిద్ధం పంచవిధం కులాలజనకో ఘటః కార్యమాదాయ తత్సాక్షాదనుపయోగి
త్వాత్। ఏతేషు అన్యథాసిద్ధేషు అవశ్యక్లప్తనియతపూర్వవృత్తినా చరితార్థతావచ్ఛేదకతా। దండాది

తత్ర మహత్త్వం క్లప్తం తేన దండత్వస్య అన్యథాసిద్ధిః। తి

పక్షః

ఇతరవవచ్ఛిన్నా। యత చాక్షత్వ ఖిరతక్తర్తృస్వం ఘటే తత్స్వాభావం తం వంచతవమనేన ధా నిత్యం। నచ ద్వైపరితే త్వేకం అగమక మితి వాచ్యం
తం చ తత్ప్రకారకత్వేద॰ దషుపితపరంపరా యాః సంబంధత్వకల్పనే గౌరవాత్। అద్వైతాం అద్వైతచరితార్థత్వం సంభవతి।
సమవాయికారణత్వం ద్రవ్యస్యైవేతి విజ్ఞేయం। గుణకర్మమాత్రవృత్తి జ్ఞేయముద్ధా ద్రవ్యసమవాయి హేతుత్వం। అసమ
వాయికారణత్వం గుణకర్మభిన్నానాం వైధర్మ్యం। గుణకర్మణో సాధర్మ్యమిత్యన్వయేనాత్ర తాత్పర్యం। అథ అసమ
వాయికారణావృత్తిసత్తాభిన్నజాతిమత్వం తద్ధర్మి। తేన జ్ఞానాదౌ న సమవాయికారణత్వవిరహేఽపి న వ్యాప్తిః।
అనవృత్తే సత్త్రేవ భావః। అతిత్వమపి చ వర్తే। తత్ప్రత్యక్షాణి పరమాణ్వాకాశాదీని విచార్యతాం నిత్యత్వం సాధర్మ్యం
తద్ధర్మి। ఆశ్రితత్వం సమవాయాదిసంబంధేనవృత్తిత్వం। నిత్యానాం తయా త్వా మంధకాలాదౌ వృత్తేః। కాలికా
నిషణాతాన సంబంధేనవృత్తిమత్త్వమితి ఫలితార్థః। తేన సమవాయస్య సమవాయినావృత్తిత్వేఽపి న క్షతిః।
దాకం ద్రవ్యస్యైవాసిద్ధసాధర్మ్యం వక్ష్యమాణం వక్ష్యమతే। శైత్యాది గుణాం రాగాం తు ద్రవ్యత్వం గుణాయోగిత్వాత్। క్షితి జలం
తేజో వాయు మనాంసి వచ పరాపరత్వమూర్తత్వక్రియా వేగాశ్రయాణి। ప్రథివ్యప్తేజో వాయుమనసాం పరత్వాపర
త్వం వేగత్వం మూర్తత్వం కర్మవత్త్వం చ సాధర్మ్యం। నచ యత్ర స్ఫుటే దేవ పరత్వమపరత్వం నోత్పన్నం తత్రావ్యాప్తిరితి
వాచ్యం। పరత్వాది సామానాధికరణ్యద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాతిమత్వస్య వివక్షితత్వాత్। మూర్తత్వం అపకృష్టపరిమాణవ

త్వం। తత్త్వతేషు మధ్యే గగనాదిపరిమాణానవకుతోఽప్యపకృష్టపరిమాణాత్వాభావాత్। అనవచ్ఛిన్నం మాశ్వతకాలతేతి।
కాలవాత్మాదీనాం సర్వగతత్వం పరమమహత్త్వం। కాలవాత్మాదీనాం సర్వగతత్వం సర్వమూర్త్తద్రవ్యసంయోగిత్వం
పరమమహత్త్వం చ సాధర్మ్యం। పరమమహ[illegible]త్వం జాతివిశేషః। అపకర్షానాశ్రయపరిమాణత్వం వా। శ్రోత్రాదీతి।
శ్రోత్రాదివం చ భూతాః। శ్రోత్రత్వప్పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశానాం భూతత్వం। తచ్చ బహిరింద్రియగ్రాహ్యవిశేషగుణవ
త్వం। బహిరింద్రియగ్రాహ్యత్వం లౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వం యోగ్యత్వం మాధవం। తేన జ్ఞానతోఽషు ఇతి ప్రత్యక్షే
జ్ఞానప్రత్యక్షే తద్భాగవిషయతావత్త్వదర్శనాత్ త్త్వాదితి వాచ్యత్త్వాత్। నాత్రప్రత్యక్షవిషయరూపాదిమతి పరమాణ్వాదౌ
వ్యాప్తిః। తద్వ్యావృత్తయే యోగ్య[illegible]త్వేతి। మహాత్వం లఘు [illegible] కాంత్తరాసంజ్ఞితా నాప్రత్యక్షం। అ
థవా ఆత్మావృత్తివిశేషగుణవత్త్వం భూత[illegible]త్వం। చ తావదితి। చతాపరిమాణవంతి హా। పృథివ్యప్తేజోవాయూనాం
మూర్తత్వం। క్రియావత్త్వం ఇతి। క్రియాశ్రయం చ మూర్తత్వమ్ సాధర్మ్యం। పృథివ్యప్తేజోవాయుమనసాం క్రియాశ్రయత్వం। పరత్వా
పరత్వం చ కేషుచిదావావృత్తిః। ద్రవ్యసమవాయికారణత్వం తు ద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాతిమత్త్వసవిశేషత్త్వం తావత్। అథేతి।
అథాకాశశరీరిణాం అవ్యాప్యవృత్తిక్షణికవిశేషగుణవత్త్వం। ఆకాశాత్మనామవ్యాప్యవృత్తిక్షణికవిశేషగుణ
వత్త్వం। తథాహి। ఆకాశస్య విశేషగుణః శబ్దః సచావ్యాప్యవృత్తిః। యథా శంఖాదవచ్ఛేదేన శబ్ద ఉత్పద్యతే। తదా

ఘాత

రపక్షైదేశతరస్యావసావసతావత్ క్షణికత్వం తపతి యావత్ క్షణావస్థాయిత్వం సప్రతి యోగితత్వం । యోగ్యవిభువిశేషగుణానాం స్వో
త్తరవర్తి ంయోగ్యవిశేషగుణానాం నశ్యత్వ తత్ర ధ్వంసశబ్దే ప్రత్యక్షత్వంస్య సాక్షాత్కారత్వాత్ । ఏవం జ్ఞానాదీనామపి జ్ఞా
? దికం హా అత్ర విశేషణం నా వధిద్వేషో తు స్వతో ఘటాదవస్థైదేశత ద్వారా స్వస్యైవ । ఏవం జ్ఞానాదికమపి క్షణద్వయా
త్రి వస్థాయి । ఇత్థం చ అపేక్షాబుద్ధిర్వర్తి విశేషగుణానాం తత్వం క్షణికత్వ విశేషగుణానాం తత్వం చ ద్విక్షణావస్థాయిత్వ ధర్మం । అపేక్షాబుద్ధే
రూపాదివిశేషగుణానాం అస్థిరత్వస్య నాశవర్తిత్వమ్యుక్తం । అపేక్షాబుద్ధేరపి త్రిక్షణావర్తిత్వం సంయోగాదిరప్యాత్మ విశేషగుణానాం త్త్వ
క్తం । స్వరూపా ద్విరామపి కదాచిత్త్వతి యుక్షణే నాశసంభవాత్ క్షణికవిశేషగుణానాం తత్వం చ త్రిక్షణావతి ప్రాప్తమ
ఖక తివాచనం । చతుక్షణావర్తి జన్యవర్తి జాతిమద్విశేషగుణానాం తత్వ స్వతత్ పద ధర్మతావత్ । అపేక్షా బుద్ధేః క్షణాత్రయం
తిష్ఠతి । క్షణాచతుష్టయం సకిమపి జ్ఞానాదికం తిష్ఠతి । రూపాదివాదికం తు క్షణాచతుష్టయ స్థాయి సవిషయ వర్తి తత్వా రూపాదౌ
స్వ తితద్వ్యాదా శబ్దాదేర సవర జ్ఞానఘట తుక్షణావర్తి తావత్ । జ్ఞానే స్వ తద్వవతి తావత్ జన్య తుచక్తం ।
యదా ఆకాశజీవా ద్యభావేవసాధ్య మస్వర్గం । తథా జీవతి సదియం । దేవత్వాదిక మా
దా యులక్షణా సమస్త యదాత్ । పరమమహత్వ సత్వ తా దవశగుణా తావత్ । చతుక్షణా దివ తావత్కాం నానా ఘుపాగమాత్
దివతావదినా మపి తథా తావత్ తదా పరగాయు విశేషతుచ్ఛక్తం । త్రిక్షణావర్తిత్వం హా చనం । ఇచ్ఛా దికమాదాయ అ
రా

ప్ర. తవ ఘు శా

౫ ౮ నచ

క్షితిలక్షణాసమన్వయాత్ । రూపేతి । పృథివ్యప్తేజసాం రూపవత్త్వం ద్రవత్వవత్త్వం ప్రత్యక్షవిషయత్వం చ సాధర్మ్యం । న చ
చక్షురాదీనాం భర్జనకపాలస్థవహ్నేరూష్మణశ్చ రూపవత్త్వం నాస్తీతి వాచ్యం । తత్రాపి ఉద్భూతరూపాభావేఽపి మా
నాభావాత్ । యావత్తత్పృథివీజలతేజోభాగానాం పృథివీత్వాదినా రూపసాంకర్యం చేత్ ద్రవత్వం ఘటాదౌ అవ్యాప్త
సువర్ణాదిభిన్నే తేజసి చ ద్రవత్వమవ్యాప్తమితి వాచ్యం । ద్రవత్వవ్యాప్యజాతిమత్త్వస్య
వివక్షితత్వాత్ । ఘృతజతుప్రభృతిషు పార్థివేషు జలేషు ద్రవత్వసువర్ణాదౌ తేజసి చ ద్రవత్వసత్త్వాత్ । తత్ర ప్రత్యక్ష
విషయత్వం తావదిష్టమేవ । తథా చ యల్లక్షణసమన్వయః । ప్రత్యక్షవిషయత్వం పరమాణౌ అవ్యాప్తం । అతివ్యా
ప్తం చ రూపాదావితి వాచ్యం । చాక్షుషప్రత్యక్షవిషయత్వవ్యాప్యజాతిమత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్ ।
తా । ఆత్మత్వం తు వాయ్వాదౌ తదభావాత్ చాక్షుషమితి । గురూణీతి । ద్వే ఇతి । గురుత్వవత్త్వం రసవత్త్వం పృథివీజలయోః
సాధర్మ్యం । న చ అదృష్టాదీనాం వా యావత్తత్పార్థివభాగాదీనాం రసాభావాత్ అవ్యాప్తమితి వాచ్యం । తత్రా
పి పృథివీత్వాదినా తదభావాత్ । ద్వయోరితి । పృథివీతేజసోః సాధర్మ్యం । నచ నైమిత్తికద్రవత్వం ఘటాదౌ అవ్యాప్త
మితి వాచ్యం । నైమిత్తికద్రవత్వసమవాయికారణతావచ్ఛేదకజాతిమత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్ । ఆత్మానః । ఇతి ।
పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాత్మనాం విశేషగుణవత్త్వం సాధర్మ్యం । యదుక్తమితి । విశేషగుణపదం వ్యాఖ్యానం ।

౧౭

వళిం

తత్త్వగకసాన విశ్వైష వర్ణం। కేలాకమయి తావత్। సు ర్గాదంయ ఇతి। తై చసం బావదంయుక్తి వంచ వా ఆకాశే సాధమవ్య।
వైశ మెర్వ గి రూపవన్వృత్తి వకం శబ్దవ్యావిశం శ్చిరూ కయతి తత్రైతి గంధసము వాయుకారణ ఋత్వర్ణిం। యు
దన వి గంధవత్వ మాత్రం శబ్ద వ్యావర్తి లక్షణ మనుచితం తేజకాలీశవి శిష్ట ణాకాలా దౌ గంధపత్వే వ్యాతి
వాప్త్వాత్తి। తథా విశబ్దవీత్వ చాతౌ ప్రమాణా భావనా య [illegible] కారణతవ యు వక్తవ్యత్వం। తథా విశ్వ
దవితవం వా గంధసము వాయికారణతావచ్ఛేదకతయా నిధవతి। అంశవథా గంధతాకవచ్ఛింన్న గంధసాచ
కస్మికతావశత్త్వేంః। నచ పాషాణాదౌ గంధాభావ దశాన్వ్రిరితి వాచ్యం। తత్రాపి గంధస త్వావశ్య। అసు విలఙ్ఘిస్య
తై అసుత్వ ఉనా వృన్త వదవతే। కథమం కవథా తత్సిద్ధిః గంధో పలభ్యతేన చ సౌరా వాపాషాణ ధవం సజాత
తావత్సా పా గౌ పాదా సొపాదే యుతవం నిధవతి। యుత్ర్వవం యంత్రవధవం సజాతం తత్తదుపాదానా
పాదేయ మితి వాప్తేః। ప్రత్యక్షం చైతత్ బంధ దశమము పాశవధ ధ్వంసజన్య। ఇష్టం చ పాషాణ వశమాణేన వికరాల
తన దే తావత్తు జాతవ పాషాణ సావ వి శబ్ద విత వం। తథా చ తస్య వి గంధ సత్వే బాధకాభావాత్। గాఙ్గ తీ। నసులక్షణ లయా
పాదిష్వదేకానా జాతీ యుద్ధం రూపం శబ్దవ్యావర్తమే వరర్తతే। తము జలాదౌ శుక్లస్యైవ సత్త్వాత్। శబ్దవ్యా వం

ద్వవ పద్వ

త్వం ఏకత్వం క్షణికత్వాత్ పాకవశాత్ రాగా రూపసంఖ్యా తా। రస యత్ర గ్రాహ్యం రూపం హో త్పన్నం తత్ర వా చిత్రితి వా
చనం। రూపత్వం యత్ చక్షుర్మాత్ర గ్రాహ్య జాతిమత్వ రూపాదా ద పవ త్రిత్వ తస్య జాతిమత్వ సవతివ
క్షితత్వమ్। నైమిత్తికమతే పవద్వి రస రూపా ఘ్రాణ రూపానుసన్న రూపాంతర సవచ సత్వాత్ సంయుక్త మృత్తికా ద్వావి
వతసత్వ లక్షణా సమన్వయః। షడ్విధ ఇతి। మధురామ్ల లవణ తిక్త కటు కషాయ భేదాత్ షడ్విధో రసః ౪
సవద్వావ మురవర్త తే। జలే తు మధుర ఏవ రసః। తత్ర లిఖిత రసవత్ రస ... స్వయం యత్ త్రిత్వ తస్య జాతి
జాతి మత్వం లక్షణ ద్వారా చిరా ద్వ వ్యాప్తి। గంధస్తు వతి। ద్వివిధ ఇతి వస్తు స్థితి విహాతం గతు ద్వివిధ గంధవత్వ
లక్షణం। త్రివిధ స్పర్శవత్వర్తత। శైత్య విధవం చ పౌరష్ణా పౌరుష్ణ త్వేయం। స్పర్శ ఇతి। తస్యాన్య స్పర్శవత్వ లక్షణ
క్షణే శీతస్పర్శ వత్వం వాయుః స్పర్శవత్వ ఇతి తత్ర ఉక్తం। పాకజ ఇతి। ఇత్థం చ సవద్వావం అనుష్ణాశీత స్పర్శ ఇ
తి జన్య పాకజం తదుక్తం। పాకజ స్పర్శవత్వం లక్షణం అదికస్య త్రైయస్య ద్వారతా। యద్వ లిపాకజ స్పర్శ త్రిత
దౌ రాన్త। తద్వావిపాకజ స్పర్శవద్వవ త్రిత్వ వత్వ తస్య జాతి మత్వ సవ వివక్షిత తావత్। తేన తత్ర పాకజ ఇత్యాది
విద్వానీ తావతా తే సవ ద్వాః। అనేక లక్షణ రసరూపా గంధ రూపా శబ్ద ద్వవా తావత తద్వాప్య స్పర్శరూపా గుణా ఖండ్యా వద్వి

ర

తద్వవణాంకే తి రూపా సరావ తేనా? తావ చె తవర్షక్షిన్హివా? తావ ష్వవిభిర్ల । అవయవ తే తనర్షక్షిన్హి అవయవాశిరం
మాగం పరమాణాం ఘంక్షైకే పో వళిత్తైంః । గచ పరమాణూనా వతేంద్రియ తావతా । ఘ పె దెంక్షిత్రతవక్షు తవం గ
సావచితి వాచ్యం । ఎకసన్న పరమాణో రత్రత్వ క్షుత్వేవి తత్స యూవా సవప్ర త్వక్షుతావతా । యథా ఎకసన్ కెశసనమా
తిలిప్ర త్వక్షత్వేళి తత్సమూహ సవ త్ర త్వక్షుత్వం । గచ ఎకస్మాత్మా ఘట ఇతి బుద్ధిరస్య ప్రత్యక్షత్వాత్ ఇతి వాచ్యం । ఎకో
మహాంత్ఘ రవరా సి అతివర్తత్తై? । సైన్యవం పరమాణో రతేంద్రియ తేవకే తత్సముహా సావప్ర త్వక్షత్రావం తెరాగా
తాదూర స్థకెశస్య గాతీంద్రియత్వాత్ । సంభ్రిధానైత స్త్యవ త్ర త్వక్షుతావతా । గచ తదా పరం దవ్యస్య పరమాణు ఘంక్ష్య సవ అత్య
స్తతావ స్సప్ర త్వక్షుతే కర్త్వితా ధ ఇతి వాచ్యం । అదవ్యస్య ద్రవ్యాసంయోగాదితావత్ । అ స్వధా చక్షు రూప్యాదిసంతతా శదా
విదవ్యత్వత్ర సంగాత్ । సమత్తే వృత్తై లా దౌశథ వదవ్యసంతతే దవ్యస్య దహసై మత్త్వ ఇతి వాచ్యం । తత్ర తదంతర్భా పాతి
భిర్గస్యవమాగ దహనా వయవైస్థూల దహనో త్పత్తేః । ఏ భృష్ట్యాదిగమనాత్ । గచా దవ్యస్య దవ్యణుకే గకధం దవ్యస్యత్రస
రేణో రుత్పత్తి రితి వాచ్యం । యథోక్తయ దవ్యత్వమద్రవ్యత్వం వా కస్యచిత్స్య భావా హత్వాతైవ । ప్రశంతుమ
హా తెూవ ఘూర్ణితరూపాదికారణా సము హా యవకా క్షు । శవ తకం । తదఘా నేచా దవ్యత్వకం । తథా చత్రసరేణో మర్ఘ

హా తౌ త్ర తత్వక్షత్వం । న తు ద్వ్యణుకాదేస్తదభావాత్ । నిత్యా తత్వత్తేతి విశేషం వదతి । పరమాణోరవయవాభావాత్ । ఇష్టం
సావయవవినష్టే తేషాం ॰ సమవాయినాం । ఉత్పత్తివినాశయోః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ తత్వత్వం । తేషాం చావయవ
ధారాయాః సిద్ధాంతత్వే మేరుసర్షపయోరపి తుల్యపరిమాణాప్రసంగః । అ ॰ తః క్వచిద్విశ్రామో వాచ్యః । యత్
త్ర విశ్రామస్త ॰ సావయవస్య తత్త్వే ఽనిత్యత్వే తత్కార్యోత్పత్తిప్రసంగాత్ । తస్య నిత్యత్వం । మహత్పరిమాణతారతమ్యస్య
గగనాదౌ విశ్రాంతత్వ ॰ మిదమణుపరిమాణతారతమ్యస్యాపి క్వచిద్విశ్రాంతత్వముక్తేతి తస్యాపరమాణుత్వ
సిద్ధిః । నను త్రసరేణోరేవ విశ్రామోఽస్త్వితి వాచ్యం । త్రసరేణుః సావయవః చాక్షుషద్రవ్యత్వాత్ । ఇత్యను ॰ మానేన
తదవయవస్య సిద్ధేః త్రసరేణోరవయవాః సావయవాః మహదారంభకత్వాత్ కపాలవత్ । ఇత్యనుమానేన తద
వయవస్య సిద్ధిః । నేదమప్రయోజకం । అపకృష్టమహత్త్వం ప్రతి అనేకద్రవ్యవత్త్వస్య ప్రయోజకత్వాత్ । నచ్చె
వం క్రమేణావయవధారాసిద్ధిరితి వాచ్యం । అనవస్థాభయేన తదసిద్ధేః । సా చేతి । సా కార్యరూపా ॰ పృథివీ త్రి
ధా శరీరేంద్రియవిషయభేదాత్ । ఇత్యర్థః । తత్ర దేహముదాహరతి । యోనిజాదీతి । యోనిజమయోని
జం చేత్యర్థః । యోనిజమపి ద్వివిధం । జరాయుజమండజం చేతి । జరాయుజం మనుష్యాదీనాం । అండజం

నసామర్థ్యాంలయోః పోశ్వేతపౌఖ్యచ్యాదికం ద్వితపాంక్తిష్టి తంశాద్యాః ఉద్ది జాంక్రియగుణ్యాదాఖ్యః నాలక్షణం శ
వు రీరత్వమయోః ఇతి। నచపుగుణ్యాదిశరీరాణాం పాఠకత్వే కిం మానమితి వాచ్యం। గంధాదిమత్వస్యాప్రమాణా
త్వాత్। నచ శ్లో ఘ్రాణాది రూపలంభూతాత్మతావిశేషమవిసాదితి వాచ్యం। తథా సతి జలత్వవ్యాప్తిశరీరత్వాపత్తే రసాం
కర్యాత్। నచ తత్ర జలత్వాదిశమేవా స్వకమపాదాపత్తావదిశమితి వాచ్యం। పిపాదాదీనాం విశేషణశరీర
త్వే ప్రత్యక్షజన్యాత్। గంధాద్యుపలబ్ధి ఘ్రాణాదిశరీరత్వనిర్ణి। తేనపాదౌ నాదిశరీరే జలాదీనాం విమిత్తమా
త్రం చోదనం। శరీరత్వం జాతిః। పృథివీత్వాదినా సాంకర్యాత్। కింతు చేష్టాశ్రయత్వం వృక్షాదీనామపి చేష్టాసత్త్వా
న్నావ్యాప్తిః। చేష్టాపదాహితాహితప్రాప్తిపరిహారార్థక్రియా। నతు స్పందనమాత్రం। రథాదావతివ్యాప్తిః। నచ వృక్షా
దేః శరీరత్వే కిం మానమితి వాచ్యం। ఆధ్యాత్మికవాయుసంబంధస్య ప్రమాణాభావాత్ తత్త్వే కిం మానమితి చే క్షత
గ్నసంరోహణాదినా తదనుమానాత్। ఆయుర్వేదే శరీరత్వవ్యవహారాభావాత్। తథాంతపి రోయవిత్వే
నవిశేషః స్త్రీయత్వం। నచ యత్ర శరీరే చేష్టా నజాతా తత్రావ్యాప్తిరితి వాచ్యం। తాదృశశరీరమాత్రాభావాత్। అద
వాచేష్టావదంత్యావయవిత్వవ్యాప్యజాతిమత్వస్య వివక్షితత్వాత్। అంత్యావయవిమాత్రవృత్తిచేష్టావద్వృ

౨౬ శ్రీ

౭౭ త్రిజాతిమత్వం వా। తద్భిన్నత్వే సతి తత్రత్వావచ్ఛిన్నమాదాయ లక్షణ సమన్వయః। గంధవత్త్వం వా శరీరేంద్రియ లక్షణ సమన్వ
యః। తత్ర గంధవత్త్వం తన్నిష్ఠవిశేష్యతావచ్ఛిన్నాధేయత్వే తయా జాతిత్వాభావాత్। జలీయశరీరే గంధవత్త్వ తయా ఏవ తద్భిన్న
ఉపాధితావచ్ఛిన్న ఇతి వాచ్యం। కేవలోభయే గంధవత్త్వం శరీర సమవాయే గంధవత్త్వం తద్వ్యాప్త లక్షణ సమన్వయాత్।
ఇంద్రియం ఘ్రాణ లక్షణం ఘ్రాణేంద్రియం పార్థివమితి తద్ధర్మి। తత్ర పార్థివత్వం కథమితి చేత్। ఘ్రాణేంద్రి
యం పార్థివం రూపాది [illegible] మధ్యే గంధస్యైవాభివ్యంజకత్వాత్। కుంకుమ గంధాభివ్యంజక
ఘృతాదివత్। వదపక్షేంతి భావయుక్తరూపాది వ్యంజకత్వాదదృష్టేరితి వాచ్యం। పరకీయరూపాదవ్యం
జకత్వస్యతత్ర ధర్మత్వాత్। స్వకీయరూపగంధాభివ్యంజక జలే అతిగంధికమితి వాచ్యం। తద్వృత్తిరసాభివ్యం
జకత్వాత్। తత్రాభిచారః [illegible]। యదా పరకీయమిత్యాది దేయం। వాయూపనీత [illegible] సురభిభాగస్య దృష్టాం
తత్వసంభవాత్। ఘ్రాణేంద్రియ సంనికర్షస్య గంధమాత్రవ్యంజకత్వాత్। తత్ర వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం। ద్రవ్యత్వే
సతి విశేషణం దేయం। విషయ ఇతి ఉపభోగ [illegible] సాధనం విషయః। శరీరమవధి కృత జాతమదృష్టాధి
నం యదుపకారకం యదదృష్టాధీనం తత్తదుపభోగం సాక్షాత్పరంపరయా వా జనయతీత్యర్థః। గావిజత్ర మో

జగాశ్వంతికాయ సవకసవచిదు త్పత్తి రప్సు త్రేరద్వ్యణుకాదికం జరామెవ విషయో భవతి। వశిరేంద్రియ మొఽభి
యతెవ విప్రకారాంత్రే రెగో తరాచ సర్షి। శిష్య బుద్ధి మైత్రి ... ధర్మా జలం? రూపయతి। వర్ణాస్వక్ష ఇతి స్నిహస
మవాయి కారణతా వచ్ఛేదకతయా జలత్వజాతి సిద్ధిః। యద్వా స్నేహత్వం? తావ? తద్వవత్తి తయాఽకా రవతా
వచ్ఛేదకతథా విజకన్స్నేహత్వం తథా చోదకం। అక్షరవరా దయో జలత్వంసక్త। తత్ర జకన్స్నేహ ఛావా వత్తి
స్నేహత్వ సవసవ రూపయోగ్యత్వె ఫలావచ్ఛేదం భావ? యద్వా దితి చెద్ద్రజకన్స్నేహ సమవాయి కారణతా వచ్ఛే
దకతయా జసజలత్వజాతి సిద్ధౌ తదవచ్ఛిన్న జకతా వచ్ఛేదకతయా జలత్వజాతి సిద్ధిః। శుక్లరూపత్వె వజల
స్క దర్శయితు ముక్తం। వర్ణా ఇతి। రతు శుక్లరూపవత్త్వమె వలక్షణం। అథవా ద్వైయి త్వికత్రవత్వవద వృత్తి శు
క్లరూపవత్వవత్తి ద్రవత్వ స్వజాతి అభా స్వరసు క్షేతరరూపసమాగాధికరణ రూపవద్వృత్తి జాతిమత్త్వంవా
తదర్థః। తెరస్య ధిక జా గా తివ్యాప్తిః। జల మధురవరసర్శీత స్పర్శః తిక్తవదవృత్తి మధురరసవద్వృత్తి ద్ర
వత్వవ్యాప్య జాతిమత్త్వంవా తదర్థః। అథవా శీతేతరవదవృత్తి శీతస్పర్శవద్వృత్తి జాతిమత్త్వం వార్థః। రసుజ ౮
తె శుక్లరూపమెవేతి కుతః। కాంక్షే జలాదౌ లిమో వలక్షైరితి చెద్ధ్యేల జకతా వచ్ఛేదకాయాః ...

౧ సాఘ దాస (margin, beside line 8)

౨ సా ఘ (margin, beside line 10)

౧ మతం ౨ స్వక ౨ త్రపవతవావశ

ఇతి త్వజాతేరభావాద్వ్యాప్తేర్లక్షణే సంభవాభావాశ్శంక్యం జలత్వే [illegible] త్వప్రతీతి స్వావత్రయోపాధికీ స్రాంత్రేరేవ। ఏతావతాయతిని
త్రిత్వవత్ కిమేతేపలబ్ధిః। అథమాధురేవశింమా గం। గమిా త్రత్వప్రత్వో తి రసనత్ర గుణాయతే। గవి [illegible] గా రికే కి జల
దౌ మాధుర్యే మపి లబ్ధేత ఇతి వాచ్యం। తస్యాత్రయోపాధికత్వాత్। అశృధాజంబీరరసకేరా [illegible] దౌ అమ్లాదరసో
లబ్ధేరామ్లాదికమపి స్యాదితి చేన్న। హరితకీ [illegible] దిచర్వణా సర్వజల రసత్వం జనకతావచ్ఛేదకతా రితకామనా
జలతో మ్లాదిసంతయోగాత్ర సాంత్రమోత్పత్తిరితి వాచ్యం। కల్పనాగౌరవాత్। పృథివీత్వస్యామ్లాదిజనకతావచ్ఛేద
కతావచ్ఛేజలేనా మ్లాదికం। జంబీరరసాదౌ తు అత్రయోపాధికతథా ప్రతీతిః। ఏవం జలీయశీతస్పర్శజనకతావచ్ఛే
దకం జలత్వం తజ్జనకతావచ్ఛేదకం జలత్వం చోభయం। సువర్ణచందనాదౌ శైత్యోపలబ్ధిః। చందనాంతర్వర్తి
వ తసువర్ణవత్సలిలస్యైవ తేజస్సంయోగాచ్ఛీతత్వ ప్రతీతి శోపాధికీ స్యాత్। తత్ర పాకజాభావాన్నాప్రవత్తి
మితి స్ఫటికాదావపి తదంతర్వర్తి జలస్యైవ స్నేహః। జలస్యైవ స్నేహా యుక్తత్వాయి స్వరణాతావతాతే జలస్యైవ స్నేహా
తి మంతవ్యం। ద్రవత్వమితి। సాంసిద్ధికద్రవత్వవత్వం జాతి విశేషః। ద్రుతవస్తు నిష్ఠః। ఏతద్రవ జనకతావచ్ఛేదకమపి వ
దిదేతి ఘృతాదౌ తైలాదావపి జలస్యైవ ద్రవత్వం స్నేహాత్ర గ్రహణాదావ కాలవమితి వక్తవ్యమేతి। తత్ర దితి। ఏవధార్

నా యా వళీత రస భాగవతాల|

ఇతర జలస్య తత్వలక్షణం|తద్ధారా జలం ద్వివిధం|నిత్యమనిత్యంచ|నిత్యం పరమాణురూపం|ద్వ్యణుకాదిరూపం సర్వమ
నిత్యం|అవయవసమవేతంచ|తదనిత్యం త్రివిధం|శరీరేంద్రియవిషయభేదాత్|శరీర త్రైరాయో విశేషః తత్ర
వరుణశీంత్వేతి|అయోనిజమేవ తల్లక్షణః|జలీయమశరీరమయోనిజం|వరుణలోకే ప్రసిద్ధం|ఇంద్రియం రసనమి
తి జలీయమేవ తల్లక్షణం|తద్ధారా|రసేంద్రియం జలీయం గంగాజలం జీకే తివపతి రసవత్వం జ్ఞేయం తావత్|సస్య
రసాదిభిర్వ్యంజకో దక్షవత్సు రసనేంద్రియం వ్యభిచారవారణాయ ద్రవత్వవిశేషణం ద్వైయం|విషయం దర్శయ
తి|సింధురితి|సింధుః సముద్రః|హిమం తుషారః|అదృష్ట తత్సారకరకాదిః|సరోవరగ్రాహ్యాదిః|చహిమకరక
యోః కఠినత్వాత్ కథం జలత్వమితి వాచ్యం|ఉష్ణత్వేనాఙ్గతయోః జలత్వస్యైవ తత్పక్షనిష్ఠత్వాత్|యత్ర ద్రవత్వం యు
క్తం ద్రవద్రవ్యం సజలమితి వ్యాప్తిః జలంహోపాదానం హిమయతకాద్యైః|అదృష్టవిశేషేణాద్రవత్వవిరోధాత్|కరకాయా
కారిణా ద్రవత్వయ సత్వప్రసంగాత్ తావత్|తేజో నిరూపయతి|ఉష్ణస్పర్శ ఇతి|ఉష్ణత్వం స్పర్శనిష్ఠజాతివిశేషః|తత్
త్వక్షునిష్ఠః ఇత్యక్షంచక్షుసోవృష్ణస్పర్శసమవాయికారణతా వచ్ఛేదకతయా తేజస్త్వం జాతివిశేషః|తస్య పరమాణు
వత్త్వత్త్వం తు జలసేనవాయుసంభేదయం|ఉష్ణస్పర్శవత్త్వం చంద్రకిరణాదావ వ్యాప్తమితి వాచ్యం|తత్రాప్యుష్ణత్వస

౧౪

పరావరాః। కింత్వత ఏవ తత్ప్రాతిభాసికం జలమివేంద్రజాలవద్గ్రామాదిః। ఏవం రత్నకిరణాదౌ ప్రాతిభాసికస్యాభిభవాత్ ప్రత్య
రాదౌ చాగుణభూత తాపనాద్దగ్రామాదిత స్వాదితి ద్వైతావరేణ ముఖ్యతః కిరణాదౌ దర్పణాదివనాపిలాభిభవాచ్చక్షూరూపా
గ్రామాదిగుణ తదుత్తరాగ్రమో ధర్మిణో విచారేషు షట్త్వం స్వాదితి చేన్న। అనాదియవనరూపే స్త్రైవ ధర్మిణో గ్రామా
సంభవాత్। శంఖ శ్వైత్యవచ్ఛిత్తేరితి చేన్న। నశ్వరః శుక్లరూపం నాభిభూతం కింత్వత ఏవ యవ శుక్లత్వ మభిభూతమిత్యవ
శ్వైత్యమిత్యేకత్రవత్వం త్వసువర్ణాదిరూపైస్తేజసి తావనస్య చ్చైత్యమిత్యేకత్రవత్వం దర్పణాదావచ్ఛత్వం। తథాపి
వతి వాచ్యత్వమితి వాచ్యం। ఏవ ధర్మవత్త్వ త్వేకత్రవత్త్వ జాతి వ్యత్యాసాత్ వక్ష్యత తాపనా। తథా తాదితి। జలస్యైవ తవ
శబ్దాత్ తదేవ విధం। తథా తథా తమిత్యం పరమాణురూపం। తదనుమా తత్త్వం చలవయువిచిత్రవిద్యా। శరీరం త్రియ విష
యో ఛిదానాశరీరమ్। జమే వమూర్తమో శత్రుని క్షణం। తత్ర యోగా విశేషస్త్రమాపా। ఇంద్రియం। యంస్య। తథా గువక్షుస్త్రైజ
సత్వేకత్వం మానమితి చేన్న। వక్షుస్త్రైజసం వరకీయుగ్యస్పర్శవత్వం జకత్వేసతి పరకీయురూపావత్వం। జకతావనా। త్రుదవ
వగత్ర దవస్వత్వయంస్పర్శవత్వం జకతావత్త్రుద్మం పరకీయం భవతి। ఘ్రాణే దిశ్చిస్పయనరూపవత్వం జకతావనా। ఏవాని
నారవా [illegible]య [illegible]తియ్యం శక్తిః। అథవా త్రుచ యాదిద్రవ్యాణాం తత్త్వసంభవాదవనం పరకీయం భవతి। చేదియం।

౯ ప్రత్యక్షసాక్షాత్కార్యం ౯

చక్షుస్సంన్నికర్షేణైవభావారూపాదయః ప్రత్యక్షంతేయం। విషయం దర్శయతి। తస్మిన్నితి। గుణవర్ణాస్తత్రైవ తేషాం మ్హాగుం
తితెష్వ। సువర్ణాంతైజసం। అనతిప్రతిబంధకే త్వంతాపసంయోగేసత్యే నుత్పద్యమానద్రవత్వాధికరణాత్వాత్
యన్నైవం తన్నైవం। యథా ఘృతాది। నాత్రయోజకం। ఘృతాదౌ ద్రవత్వస్య జలద్రవత్వస్య జలత్వం తాగ్నిసంయోగ
నాశ్యత్వాత్। సువర్ణతరుగురుత్వవత్త్వయస్సహా బద్ధసాద్వితత్వా। అత్ర తస్య తావత్రైవ తత్ర ద్రవ్యభావ ఇతి తెష్వ। జల
పృథివ్య న్యస్మిన్ సాదృశత్వ స్యాప్రవత్వాత్। అతిశీతలత్వమాత్రం యద్ద్రవత్వం తాగ్నిసంయోగసతి పూర్వరూపాపరావృత్తి
దర్శనాత్॥ [illegible] । తత్ప్రతిబంధకం విజాతీయం
ద్రవద్రవ్యసంయుక్తత్వం కల్ప్యతే। తథా హి। అగ్నిసంయోగే విజాతీయగురుత్వవద్ద్రవ్యం। విజాతీయద్రవరూపప్రతి
బంధకద్రవద్రవ్యసంయుక్తం। అత్యంతాగ్నిసంయోగే పూర్వరూపవిజాతీయరూపానధికరణత్వాత్।
జలవత్ పృథివ్యాంతర్వర్తి తస్య వర్ష। ఇతి జలభిన్నస్య తేజస్త్వే యథా। వాయుః। రూపవత్వాత్। అపాకజో
ష్ణస్పర్శవత్త్వాత్। ఉష్ణస్పర్శవత్త్వ భావాభావ విశేషవదత్వం। అపాకజేతి। పాకజన్యస్పర్శస్య జలాదావపి
కృతమనుష్ణాశీతేతి। తేజోవాయువిజాతీయ స్పర్శాదర్శనాత్। తజ్జన్యకత్వాపత్తేః। దర్శనాయు తేజస్త్వేన। ఉష్ణత్వేతి।

అ

వము కౌ

౧౨

౧ ఇతిః వాయుః సుస్పర్శలింగకః। వాయువిశేషస్పర్శస్యధ్యుతికం త్రైరసువీ యత్తే। దృష్టాంతం యద్వస్తుశైత్యాదిలక్షణా
శస్త్రైరతర్భిర్వాం భూతాత్మాపాదికం పరేరచవా యోగను మహాగార్య। యథా వాయుర్గత్రతదప్పృతిః తథా గ్రైవహ్న్యాతేః
రూపవన్నిత్యతాదుపక్తమితి। వాయుర్నిత్యః। నిత్యోవ్యనిత్యః। తన్నిత్యః పరమాణురూపోనిత్యః తదన్యోనిత్యః। అనయ
తత్ర వసమవేతః। సోపితృవిధః। శరీరేంద్రియవిషయభేదాత్। శరీరం వాయవీయం। ఇంద్రియం త్వక్। విషయః త్వగింద్రియం। ప్రాణవాయుకా
శరీరం తు జతియద్యత్యై జటే యద్వాయవీయశరీరాణాం పార్థివజాగోపవిష్టం భకరాప్తం। ఉపభోగక్షమత్వం।
జలావేగాం ప్రాణాగ్నిర్జ్వలీయత్వాదిసృష్టరః। అత్రమో విశేషస్సమానదేహాన్యతి। శరీరవ్యాఖ్యేం వ
ం సుస్పర్శగ్రాహకత్వం। తచ్చవాయవీయం రూపాదిచతుష్టయం మధ్యే స్పర్శస్యైవాభివ్యంజకత్వాత్। అంగ
సంగిసలిలశైత్యాభివ్యంజకవద జరవవరకా। విషయం దర్శయతి। ప్రాణాదిరితి। యద్యపి ఏకో వాయు
స్తు విశేషః। తస్యాతు విశేషం। ప్రాణాదిభిరిత్యుక్తమాకారే। తథాపి సంజ్ఞాభేదత్రైవిధ్యముక్తం। ప్రాణాపానవ్యానోదాన
సమానాదిరానస్యరవశాత్। ముఖ్యగర్భపుర్వ క్రియా వశాచ్చసంబద్ధం। ఆకాశం నిరూపయతి। ఆకాశస్యేతి।
ఆకాశకాలదిశామేకత్వవ్యక్తికత్వపదాకాశత్వవికల్పజాతిః। కింతు లక్షణం శబ్దత్రయవత్వం త్రైవైశేషికే ఇతి శబ్ద
గుణవిశేషగుణాంతరవ్యవచ్ఛేదాయ। తత్ప్రమాణమపి దర్శితం। తథాహి। శబ్దోగుణాః చక్షుర్గ్రాహ్యయోగ

౨౪

బహిరింద్రియగ్రాహ్యజాతిమత్వాన్నిశేషో ద్రవ్యసమవేతత్వం గుణత్వలక్షణం సంయోగవిభాగసమానేకత్వ సర్వద్రవ్యసమ
వేతత్వవిశిష్టైత్వేషో నుపసర్వవిశేషగుణాః । అగ్నిసంయోగసమవాయికారణ తద్భావే సతి అకారణగుణపూ
ర్వకప్రత్యక్షత్వాత్ । సుఖత్వాపాకజరూపాదౌ వ్యభిచారవారణాయ సత్యంతం । పటరూపాదౌ వ్యభిచారవారణా
య అకారణగుణపూర్వకేతి । ఉలరమాణు రూపాదౌ వ్యభిచారవారణాయ ప్రత్యక్షేతి । నదికాల మనో గుణాః
శబ్దో విశేషగుణత్వాత్ । గంధవత్ । తత్రైకైక సంయోగవత్సామాన్యవిశేషగుణాః । బహిరింద్రియ యోగ్యత్వా రూపవత్ । ద్ర
వ్యవత్ । అధికరణం నివమప్రత్యయం గగనం మునకం భవతీతి । కథం । యుక్తయ వేము సూక్ష్మశబ్ద క్రమేణ వాయుః కారణ
గుణపూర్వకత్వే శబ్దాదిత్వ దర్శనాత్ మితి । వాచ్యం । అయోగ్యద్రవ్యాభావే తద్వయు విశేషగుణాభావాత్ । తత్రశ
బ్దస్య విషయ సద్భావాత్ । ఇంద్రియం దర్శయతి ఇంద్రియమితి । శ్రోత్రం కర్ణశష్కుల్యవచ్ఛిన్నం శ్రోత్రం తత్తు
రుపచైదాభిన్నం కథమాకాశస్య తత్వం । ఏకస్యైకత్వే । ఆకాశస్య ఏకస్యైవ కర్ణశష్కుల్యవచ్ఛిన్నస్య భేదాభి
న్నం భవతి శ్రోత్రమిత్యర్థః । కాలం నిరూపయతి జనేవతి । తత్ర ప్రమాణం దర్శయితుమాహ । జగతామాశ్రయ ఇతి ।
ఇదానీం సుఖ ఇతి ప్రత్యక్షాత్ । సూర్యస్పందాదిశం యది సంయోగ కలో తిత దా సూర్యపరిస్పందాదిదా ప్రత్యక్ష దేశం
ధర్మాధర్మాదిసంయోగాది సంభవతీతి । కాలవ్యవస్థానం బంధమునుకేశకల్పత ఇత్యర్థం । ఇత్థం చ తత్సాక్షాత్ప్రయ

ముక్తా
౧౬

శ్రీ

తదంశమన్యత్ర వర్ణయిష్యన్ తత్రాంశం వదతి । పరత్వేతి । పరత్వాపరత్వబుద్ధేరసాధారణం నిమిత్తం కాలయోః పరత్వాపరత్వయో
రసమవాయికారణసంయోగాశ్రయపిండ లాఘవాదతిరిక్తకల్పనేతి భావః । దైశికస్య కాలజన్యత్వే ఽతిప్రసంగా
ద్వర్షాదిసమయచ్ఛేదకోపాధిభావాజ్జ్యేష్ఠత్వాదిరితి । కాలస్యైకత్వాదుపాధిభేదాజ్జ్యేష్ఠత్వాదివ్యవహారో భవతీతి భావః । ఉపాధి
స్తు స్వజన్యవిభాగప్రాగభావావచ్ఛిన్నకర్మ వా పూర్వసంయోగావచ్ఛిన్నవిభాగో వా పూర్వసంయోగనాశావచ్ఛిన్నఉ
త్తరసంయోగప్రాగభావో వా ఉత్తరసంయోగావచ్ఛిన్నకర్మ వా । సచ ఉత్తరసంయోగాంతరం జ్యేష్ఠాపరత్వ
సాధారణమితి వాచ్యం । తదనుగతత్వసంపాదనమితి । మహత్ప్రతియోగిజ్యేష్ఠాపరత్వయోరపి ..... స్థితయోరపి సంయోగసామాన్యత్వం సైవ
ఉపాదేయమితి । దిక్ తు యథాయతీతి । దూరాంతికాదీతి । దూరత్వమంతికత్వం దైశికపరత్వమపరత్వం చోక్తం ।
తయోరసాధారణం నిమిత్తం దిగేవ దైశికపరత్వాపరత్వయోరసమవాయికారణసంయోగాశ్రయతయా దిక్సి
ద్ధిరితి భావః । దైశికే పరదిక్ యది తదా ప్రాచీప్రతీచ్యాదివ్యవహారః కథమిత్యత ఆహ । ఉపాధిరితి ।
యత్పురుషసన్నిహితోదయగిరిసంయోగినీ సా దిక్ ప్రాచీ । ఏవం తత్పురుషసన్నిహితోదయగిరివ్యవహితా చ ప్రతీ
చీ । ఏవం తత్పురుషసన్నిహితమేరుసంయోగినీ ఉదీచీ తద్వ్యవహితా చ అవాచీ సర్వేషామేవ మేరురు
దుత్తరత్వాదితి । ఇతి నియమాన్మేరుత్వం గ్రాహ్యతే । అత్యంతాభావాదితి । విశేష్యత్వే ..... జాతిస్తు సమవాయేన

నిమిత్తకారణ

౩౮

సమవాయికారణతావచ్ఛేదకతయా సిధ్యతి। శరీరత్వే సా జాతిస్స్వీకార్యా। అత ఏవ పృథివ్యాదిరూపశరీరత్వాభావాత్ సుఖాదుప
త్పత్తిః। తస్య సవసవరూపభోగత్వే ఫలాశనం భావ ఇత్యస్య అత్రయోజకతా। శరీరేతు ఈశ్వరే సా జాతి
ర్నాస్త్యేవ తత్ర వరాహాభావాత్। చదశవ ప్రవర్తతావత్తేః। జ్ఞానేచ్ఛాదిభోగవత్త్వాత్। ఇంద్రియాదీతి। ఇం
ద్రియాణాం శరీరస్యచ పరంపరయా సంబంధాత్। ఏవం సంపాదకః। తదవయవిత్వం। అహం జానే అహం సుఖీత్యా
తవ దిప్రత్యక్షానుభవానుమత్వేన్య। తథా ఏవ ప్రతిపాదనం ప్రతి ప్రథమత ఏవ శరీరాదిభిన్నస్య ప్రతీతి గోచర ఇతి ప్ర
తిపాదయితుం శక్యతే ఇత్యత ఆహ ప్రమాణం దర్శయతి। శరీరాణాం హి సకర్తృకత్వం నాస్తి ఛిదాకరణానాం క
ర్తృకత్వం తథైవ ఫలా ఘటాదేరివ ప్రయోజనం। ఏవం చక్షురాదీనాం జ్ఞానకరణానాం కర్తృకత్వం తథైవ ప్రయో
ధారం హేతుప్రదవతే ఇత్యపి శక్తృకర్తృకత్వే। శరీరస్యైవ కర్తృత్వమస్తు అత ఆహ శరీరస్యేతి। న
చైతన్యం జ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యం తత్కృత ఇవ మృతశరీరాణాం అపి తదభావే తదుత్పత్తిః। ప్రాణాభావే జ్ఞా
నాభావ ఇతి చేన్న। శరీరస్య చైతన్యేన బాల్యేన వృద్ధే అనుభూతస్య స్మరణానుపపత్తేః। శరీరాణామవయవ
ప్రాచుర్యాపచయాభ్యాం తావదసిద్ధిః। న పూర్వశరీరేణ ఉత్పన్నసంస్కారేణ ఉత్తరశరీర
స్య సంస్కారోత్పాదక ఇతి వాచ్యం। అనంతసంస్కారకల్పనే గౌరవాత్। ఏవం శరీరస్య చేతనత్వే బాల్యాదౌ స్తన్యపానా
క

౧౨

గాదౌ త్రవత్త్వేర్గసాధ్యత్వ ఇష్టసాధనతా జ్ఞానస్య తత్త్వే తు తావత్ తదాద్యం ఇష్టసాధనతావగమే మోదకే భావాత్। వస్తుతే
తు తజ్జ్ఞాన్తం తరాగభూతే ఇష్టసాధనత్వస్య తదాద్యం ప్రయోగ దే వర్తప్రవత్త్వేః। గచజన్యాంతరాగభూతవన్యతాదే
తా ష్ఠరవర్త్వమితి వాచ్యం। ఉజ్జ్వో దకే భావాత్। అత్ర తేష్వనపేయ్యతావజీవా దవష్టమెహెమొబ దకం కల్పతే। ఇద్ధం చాగ్రం
పారసవ లకాదితయా ఆత్మహోనాది త్వనిర్దేశలకాది భావసవ్యాగా సంభవా ద్విత్వత్వం సం భవతీతి చేం దృష్టం। గసు
హ్రరాదీనాం జ్ఞానా దౌ కరణత్వం కర్తృత్వం వా స్మృతి హోది సాధకే భావా తదవిసార తదితితథా త్వం చేదింత్రియా
ణాం ఉపహితే చైతన్యమిత్యర్థః। ఉపహితేనాశ్ర సతి అర్థాచక్షురాదినా మిత్వకధం స్వరతిః। పూర్వం నా సాక్షిత్వతా చక్షు
నాం చక్షురభావే స్మరణం నాబదను ఛవితు రభావాదవదవష్ట సాపైవ స్మరణసంభవాత్। అసుభవస్మరణయోః
సామానాధికరణ్యనైకారవకారణాభావాదితి భావః। గసు చక్షురాదీనాం చైతన్యం మాన్యతా చైతన్యం సావదత్వే తత్వస్య
ఆవాగ। సుహోవితి గతథా చైతన్యం జ్ఞానాదితి మునిస్మృత్యంతరాత్ తావశాస్త్రతవత్త్వేన మహత్వస్య హేతుః తావశ పునర్ని జ్ఞాన
గసుఖదుఃఖాదిసత్త్వతత్త్వతన్మా గుపవిత్త్రి తన్వర్థః। యద్వా మునినాం త్రాణత్వం వదాత్రేవహుతే। గవస్తురి
జ్ఞానమిహాత్మత సన సవతః ప్రకాశరూపతావచ్చైతన్యత్వం। జ్ఞానసుఖాదికం త్తు తత్సైన్యకరవశేషస్తుసాధ్య జాత
తావదెవప్రకాశత్వం పూరవ పూరవి జ్ఞానసవిత్రవా త్రరవి జ్ఞాన హే తు తావత। ను ను ప్రాప వాచలయ

గాకే నా

వ

విజ్ఞానధారారీనాజా క్షేమగమదనా పేయాం యా వసేనివపూర్వపూర్వవిజ్ఞానజనితసంస్కారాణాం ఉత్తరోత్తరవిజ్ఞానే
సంక్రాంత్యనుపపత్తిః। స్మరణాదేరితి చేన్న। తత్ర అనుభవితుః అవస్థితత్వే ప్రత్యక్షోపపత్తిః। యత్తుం చ విపక్షయస్తేవవి
గమకాభావాత్। నను సత్ర విషయావభాస సంసర్గసంగ్రహస్తదా ధీరారాజా తత్సంతతిరస్య వర్తత ఇతి చేన్న
సవ ప్రకాశత్వే ప్రమాణాభావాత్। ఉక్తధాతుపాది గామవిజ్ఞానే తాపపత్తిః। ఏవ ఇహాపి ప్రతిర్విజ్ఞానసంతతి
మా స్వప్నస్తుహాం భావాదితి వాచనం। నుపాదేశసుభూయమానసవ్వపలాపంయి తు మునశక్యత్వాదాకారణం విజ్ఞాన
పలయం విజ్ఞానేనవతి చేన్న। కిమయం కారో ... తి రిచ్యతే। విజ్ఞానోత్పత్తి సమానంతరాతం విజ్ఞానస్య పతిపత్తేరాతిరి
చ్యతే చేత్తర్హి ... మూఢాలంబనేర్శిలాకారో విష్ణుతాకారసాన్వ। నవరూపతయా విజ్ఞానస్యావిశేషాత్। అపా
పారూప్యే ఉత్పాదివిర్జ్ఞానధర్మ ఇతి చేన్న। ఉత్పత్తి స్థితిగంవిరుద్ధానాం కథం ధర్మధర్మిభావసమానతానాం। ఇ
రతథా విశేషాధారాధారణా నైవతదురుపపాదాపనా వాపరా సంక్రమస్సంభవతి। మూర్తస్యపుత్రయోరవిరాసే
మహా సంక్రాంతసంగాత్। నమో పాదాన్యే పాదేయభావో యావద్యే ఇతి వాచ్యం। వాసనాయాస్సంక్రమాసంచారా
ణాయ ఉత్తరస్మిన్నప్పుత్తిరేవ సంక్రమ ఇతి చేన్న। తదుపాదకభావాత్। దృష్టాంతో ... మో తాప దశత్వేతదానం తేనతో
సంగః క్షణికవిజ్ఞానే ప్రతిసంయవిశేషః కల్పత ఇతి చేన్న। మాగాభావా త్ఫలానాగారాసుతే నక్షణికే కాష

౧౮

ఇత్వాది త్వ

తేష్వనాచైతన్యం ప్రత్యక్త్వం । గౌరవాదతి నచైం మాంగాచాతాపుచి బాధావలి పమాకాం పమర్థాగా పమరథాగా చ్ఛు
మేవయిలవత్త్రిం కురవద్రూపతావకలుగాన్ । గసు అస్తుత తిాగృక్ష్ణోశకవి జ్ఞాన్ గా రవా వాగ్ తన విజ్ఞానవెంవా త్మా
విగాశవాశయమాత్మనత్వం జ్ఞానమగంత్రం ప్రం కేృత్వాద వవతెరతిచెప్ప । తననుపంయుకతావపం చెవ నవశర
తతావన్నివిగ్నయ్రోణన జ్ఞానత్వమాగాభా వాన్ । పరిపయ్ హావిఅగుభావాన్ । అతోజ్ఞానభిం సెన్ని రతోవ ఆత్మ
తనిష్ఠం । సత్తనం జ్ఞానమితి ప్రంహ్మవరం జీవే । ఘుహో తయుజపతే । జ్ఞానా జ్ఞానసు ఖితావసు ఖతావది చ్ఛి
జీవాగాం చైదబద్ధః సుతరాం మునవరచైదత్ । అగద్ బంధవెరా క్షో యోగాసు వెళత్త్రి యోగ కవరా చైద
మోక్షో చెదద్గ । మోవిత చచెదేగత్తద యుష్టవం ప్రతిపాదయన్ స్తైతి । అచైదభావగంత్మైవయితితవవమి
తిపదతి । అతప వనరవమెవాత్మా సముఖితా ఇతి శ్రూయతే । తేరాక్షుదశాయా ము జ్ఞాన్ వత్త్ర అచెమో
జాంయుత ఇతవల్ల చైదసృత్వ తెవగా వా యోగాన్ । చైదవా నెల వశత్త్ర దవయూత్మకం పచ్చ స్వతెవర గవ
దివతవముల గన్వతితినాచవం । తదర్ధం విన్ని ప్రం వన్నగ్ గనతనతాప భావెలనతవనవరూపం తదతిపన్ । ది
తావభావెల వనక్తి దవయాత్మకౌ తావితి సుగచితావసా । మిధావతావచ్ఛా హెం అదకరదగ త్మకస్త్ర త్రసతవతమ
తిచెహ్ । ఎకతావభా హెం వన క్తి దవం యాత్మకే దివతవముపునవనతాం ప్రతెవశమెశత్వవవద్విజలయోగా

గయో విధవాశ్చ వేదశ్రుతి పాదకో ఽతిగమః సో ఽపి శబ్దతావదీగా సా ... సంగ
అకారాది వర్ణ సత్వజ్ఞ యాప్రత్య యరా ... పుల్లింగతాపత్తేః ।
ద్యగంధ ఇతి వదు చయం త్రైకమిత వసవ సర్వశసిద్ధతా వక్త్రతి పాదయతి । సంశ్వరా ఇకెన వ్రుమో కా తెయాయం
తాచ సంవృత్త ఇతి వర్ణ ఉక్తో వాశంచః శరమం సా మువాయుశ్రేతి ప్రాయతే । శశ్వమో విశుద్ధ సువా త్మాకిం
త్రుష్ణాగాత్రయః । తన్నంతి చన్న మాం స్థం ప్రం క్వాతావదో విచక్ష వడే జ్ఞాగాత్ర య ఏవోక్తః యస్పురక
శ్చ ఇత్యవదనగురోధా ఆలంద మితవసాశ్చ వాదాం వది తన ధర్మశ్లీ ఆలం మోలదు హా ఛాదే ఉపచరవతేభ్యా
తావగ మెసు చసంవృత్త ఇతివర్ణ ఉస్తుభ తశ్లిక్తం దొ తసా వాం శక్తిః తావదిశత్వగతేర్వధమిర్గ సొ
సు గ్రాహకామో నేవ ద్యసాశ్చం యా తతాయాః చా ఇతతావ వర్ణ సు బమి తిసవతేః వి దవాతె సు ఎం యశ్లిక్తి తికసు తెవా
నార్థ ఇతి చెన్న । క్లిష్ట కల్పనా పత్తేః ప్రకరణావిరోధా ఆలంత్ర మిత్యత్ర వతు ధీయవ్వలి చత్రతయ
విరోధా విరి సంక్లిష్టః । ఏవే ప్రకృతిశత్ర్ర వురుష్ణస్తు వృష్ఠర శలా నరశ్చిద్రైః । అంత్ర చెతర్క్యకాదృశా ర
ణాయో రచెద ఆకార వానె సతిశరవరా వతయా తా హ్మో సవదితు శరణాతం తపవ బుద్ధిగతచ్ఛైత్రగాం
కవధా సుశతాద్యత త్వలుకం బుద్ధి ప్రకృతి పరిణామ స్త్రైవ మహాత్త త్వం అంతః శరణా మితువ చ్చవతే ।
తదతావ ... సతావ స్థానం పురుష సవసంహార తవగర్తే స్వా ఏకెం త్రియత్రుశిక యూపరినాశేః ॥

౨౧

ఖం చందు ప్రత్యక్షే మైం యోగ్యం తత్త్వగింద్రియ వాచ లగ్రాహ్యం। తథాచ శబ్దత్వవదం భావయోయోః చక్షుగ్గ్రాహ్యగుణ
ఆశ్రితం ఏవం త్రియా [illegible] జాతయశ్చ యోగ్యవృత్తి త్రయ సమవాయశ్చ తన్మాగ్రాహ్యా ఇతి। రూపే త్రా ఏతి। ప్రగా
ధనత్వే। ఆత్రా ఏకగింద్రియ జన్యప్రత్యక్షే। ఏ రూపం కారణం। తథా చ బహిరింద్రియ జన్య ద్రవ్య ప్రత్యక్షే। రూపం
కారణమితి। కేచిత్తు బహిరింద్రియ ప్రత్యక్షే। రూపం కారణం। ప్రమాణాభావాత్। కింతు చాక్షుష ప్రత్య
క్షే। రూపం కారణం। స్పార్శన ప్రత్యక్షే స్పర్శః కారణం। అన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం। బహిరింద్రియ జన్య ద్రవ్య ప్రత్యక్ష
మాత్రే కిం కారణమితి చేన్న। కించిత్। ఉద్భూతవృత్తి శబ్దభిన్నవిశేషగుణాశ్రయత్వం వాచ్యం। రూపస్య
కారణత్వే లాఘవమితి చేన్న। వాయో ద్వగింద్రియేణాప్రత్యక్షత్వ ప్రసంగాత్। [illegible] ఇతి చేత్ [illegible] లాఘవా ప్ర ఉద్భూత
త్కారణ [illegible] ప్రభాయాః [illegible] తత్త్వే ఏవ ఏవం కిం [illegible] తస్మాత్ [illegible] ప్రత్యక్ష
త్వం యోగ్య ప్రత్యక్షత్వం చ తేన బహిరింద్రియ జన్య ద్రవ్య ప్రత్యక్ష మాత్రే తు [illegible] రూపస్య [illegible]
త్వం తు రూపం। వాయుః [illegible] కత్వం గవాం [illegible] తత్వం ప్రాచీన [illegible]
త్వాద్ [illegible] యోగ్య [illegible] కారణమితి [illegible] కిం తత్ర ప్రమాణాం। [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible] ఇతి [illegible] రూపం [illegible]

ఇతి ద్రవ్య [illegible]

గాదర్శి। అనుభవస్య సుఖస్య భావాత్। తథా హి। అత్ర సత్త్వత్వే చక్షురాదీనాం మనస్సంయోగస్య హేతుత్వాత్। తదభావాదేవ
చాక్షుషాదిత్వప్రత్యక్షం జ్ఞానాద్యభావా [illegible] దేశకాలాసత్త్వప్రత్యక్షం। జ్ఞానాద్యభావేపి చక్షురాదిసంప్రత్యక్షమితి। నాత్రైకదా
నాభావాదేశనాసుఖత్వాత్। నాదర్శనజ్ఞానాభావే చక్షుస్సత్త్వతః। అదర్శనజ్ఞానాభావాత్ స్వకార్యమోదః। ఇత్యనుభవస్య సుఖస్య భావా
త్మనసు భావాదేః। దేహో దర్శనాభావా [illegible] ప్రత్యక్షం సిద్ధం। [illegible] సుఖదుఃఖప్రత్యక్షే తత్త్వం చక్షురాదివిషయత్వేన చ [illegible] తత్త్వాన్యత్వస్త్రాసంగాన్
తుం త్రియతేకదా నాభావాత్। సుఖదుఃఖప్రత్యక్షే కల్పకత్వం యుక్త ఇత్యత్రాపి ప్రమాణాభావాత్। అథ జ్ఞానమాత్రత్వ
స్య మనస్సంయోగస్య కారణత్వం యది తదా నానాచాక్షుషాదిప్రత్యక్షకాలే తదాచ ప్రత్యక్షం స్యాత్। విషయస్యైవ ప్రత్యక్షం యోగస్య వ
క్షనస్సంయోగస్య అభావాత్ ఇతరవ్యవహితబంధాదేకస్మిన్ జ్ఞానే [illegible] ఇతి। అత్ర కేచిత్ ప్రాహుః। వక్త్రా యుక్తైవ త్వక్షనస్సంయోగస్య
హేతుత్వేపి క్షిప్తే చాక్షుషాదిషు మనస్సంయోగాదిప్రతిబంధకత్వం। అసంభవాత్ సుఖాదౌ త్వకల్పత ఇతి। అన్యే తు। సుఖత్వవ
ద్వేషాదిత్వ [illegible] మనస్సంయోగస్య జ్ఞానహేతుత్వం కల్పతే। చాక్షుషాదిప్రత్యక్షకాలే త్వం క్షనస్సంయోగస్యాభావాదేవ తదావ
ప్రత్యక్షమితి వదంతి। మనసో గ్రాహ్యమితి। మనసా గ్రాహ్యం మనసో జన్యప్రత్యక్షవిషయ ఇత్యర్థః। మతి జ్ఞానం సుఖదుఃఖ ఇత్యర్థః। [illegible]
సుఖదుఃఖ [illegible] మనసో గ్రాహ్యం। ఏవమాత్మాపి మనసో గ్రాహ్యః। కింతు మనసో [illegible] మాత్రస్య గోచర ఇత్యర్థః। [illegible]
ముక్తత్వాదత్ర హేతుః। జ్ఞానమితి చక్షుస్సంయోగాదనంతరం ఘట ఇత్యాకారకం ఘటత్వాదివిశిష్ట [illegible] జ్ఞానం సంచ
రతి। పూర్వం విశేషణస్య ఘటత్వాదేర్జ్ఞానాభావాత్। విశిష్టబుద్ధౌ విశేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాత్। తథా చ ప్రథమమేకం ఘటఘట

ద్రవ్యసమవేతసమవేతానాం గుణత్వకర్మత్వాదీనాం ప్రత్యక్షే సంయుక్తసమవేతసమవాయసంబంధః కారణమితి ॥

౨౨ ఘటత్వయోర్వైశిష్ట్యానవగాహి జ్ఞానం జాయతే। తదేవ నిర్వికల్పకం। తత్ప్రత్యక్షం। తథాహి వైశిష్ట్యానవగాహి జ్ఞానస్య ప్ర
౮ త్యక్షం న సంభవతి। ఘటమహం జానామీతి ప్రత్యక్షం యాతి। తత్ర జ్ఞానం ప్రకార ఘటాయ భాసతే। జ్ఞానే ఘటః తత్ర ఘటత్వం
ప్రకారో యత్ర సా విశేషణా మిత్యుచ్యతే। విశేషణే యదివిశేషణం తద్విశేషణతావచ్ఛేదకమిత్యుచ్యతే। విశేషణతావచ్ఛేద
క ప్రకారకం జ్ఞానం విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహి జ్ఞానే కారణం। నిర్వికల్పకే చ ఘటత్వాదికం ప్రకారః। తేన ఘటత్వాదివిశిష్టఘ
టాది వైశిష్ట్యావగాహి జ్ఞానే నిర్వికల్పకం భవతి। ఘటత్వాద్యప్రకారకం చ ఘటాది విశిష్టజ్ఞానం న సంభవతి। అతో నిర్వికల్పకం జ్ఞా
నస్యాపి సిద్ధమప్రకారకత్వం చ యథా తదా ప్రమాణమితి। ద్రవ్యప్రత్యక్షే సంయోగః సంబంధః కారణం। ద్రవ్యసమ
వేతానాం గుణకర్మసామాన్యానాం ప్రత్యక్షే సంయుక్తసమవాయసంబంధః కారణమితి। చక్షురింద్రియమితి। ఇంద్రియం శరీ
రాంశః। అత్ర విషయధర్మత్వం గుణః ఉపనీతే। ఇంద్రియత్వం తు జాతిః। ద్రవ్యాదిరేతాదినా సాంకర్యం। జాతిరూపా ఉద్భూతవిశేషగుణాశ్రయ
త్వం సతి జ్ఞానకారణమనః సంయోగాశ్రయత్వమింద్రియత్వం। అత్రాందావతి వ్యాప్తివారణాయ సత్యంతం। ఉద్భూతవిశేషగుణా
నాం శ్రోత్రే సత్త్వాచ్ఛైత్రత్వే। విశేషగుణా నరూపాదయశ్చక్షుషి సంతానదుభూతేతి। ఉద్భూతత్వం జాతిః। శుక్లత్వాదినా
సాంకర్యాత్। శుక్లత్వావచ్ఛిన్నత్వం నైమిత్తికత్వమితివాచ్యం। ఉద్భూతరూపత్వాదినా చాక్షుషాదౌ జనకత్వానుపప
త్తిః। కించ శుక్లత్వావచ్ఛిన్నత్వం అనుద్భూతత్వం నానా తదభావకూటస్యాపి ఉద్భూతత్వం తత్సంయోగాదావభావాత్। తథాచ
నైకత్వేన ఉద్భూతగుణస్సంయోగాదిః। చక్షురాదావవ్యాప్తేరాపి శేషమితి। క్రాలాదౌ అతివ్యాప్తివారణాయ విశేషపదం।

కుటు ౪ గుణలక్షణే కృత్యేకదేశత్వశ్రుతివ్యాప్తివారణాయ సత్యంతం త్వవ్యర్థమితి వాచ్యం। కింతు చక్షుర్మనస్సంయోగస్య జ్ఞానకారణత్వమస్తి చక్షుర్నావ

వయవ

ఇంద్రియావయవవిశేషణసంయోగస్య విత్రాణాం మతే ప్రత్యక్షజనకత్వే ఇంద్రియావయవానాం అతివ్యాప్తివారణాయ కా
లాదౌ రూపాద్యప్రత్యక్షే సంనికర్షఘటకతయా కారణీభూత చక్షుస్సంయోగ ప్రయుః కాలాదౌ అతివ్యాప్తివారణా
య ముఖ్యేతిపదం। జ్ఞానకారణమిత్యపి తద్వారణాయ కారణమితి। అసాధారణకారణం కరణం। అసాధారణత్వం వ్యాపారవత్త్వం।
విషయేంద్రియ ఇతి। వ్యాపారశ్చ సంనికర్షః। సంనికర్షస్య షడ్విధత్వం। సంనికర్ష ముదాహరణ ద్వారా దర్శయతి ప్రత్యక్షజ్ఞాన ఇతి ప్రత్యక్షత్వేషు మింద్రియ
ష్ఠ సంయోగజన్యం ద్రవ్యసమవేతప్రత్యక్షమింద్రియసంయుక్తసమవాయజన్యం। ఏవమగ్రేపి। తస్యత స్యా। ద్రవ్యచాక్షుషం ప్రతి చక్షుస్సం
యోగః కారణం। ద్రవ్యసమవేతచాక్షుషం ప్రతి చక్షుస్సంయుక్తసమవాయః కారణం। ద్రవ్యసమవేతసమవేతచాక్షుషం ప్ర
తి చక్షుస్సంయుక్తసమవేతసమవాయః కారణం। ఏవమన్యత్రాపి విశిష్య కార్యకారణభావస్సిద్ధః। పరంతు వృద్ధివిశేషాణాం
గతోత్కర్షత్వం వృద్ధివిశేషాణాం చక్షుర్ధిత్వం చక్షుషా ఘటదంగస్యాపి తేంద్రియ పరమాణుగతోత్కర్షం పరమాణుయాః ఉద్భూ
తరూపసంబంధస్య మహత్త్వసంబంధస్య విద్యమానత్వాత్ తథా హి ... ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః। తథా చ మహత్త్వసంబంధో పరమాణుగతో
ఘట ...లమహదాదావతివ్యాప్తేః। రూపసంబంధస్తు ఉద్భూతరూపవత్త్వమేవ ప్రత్యక్షత్వే। ఏవం ప్రత్యక్షత్వే విఘటత్వాదికమాదాయ ఘటగతోపి
మహత్త్వసంబంధో ఘటపటాదౌ వర్ణనీయః తత్ర దే: చక్షుషః ప్రత్యక్షం సంయుక్తసమవాయాదు
ద్భూతరూపావచ్ఛిన్నచక్షుస్సంయుక్తసమవాయస్య ద్రవ్యసమవేతప్రత్యక్షతావచ్ఛేదక చక్షుస్సంయుక్తసమవేతసమ
స

౨౨ ఏవం వాయువాదౌ సత్త్వాదిబాధాత్ తత్ర చక్షుస్సంయోగస్వరూపానవచ్ఛిన్నత్వాత్।

వాయుస్పర్శత్వసమవేతసమవేతప్రత్యక్షే కారణత్వం వాచ్యం। ఇత్థం చ ఘటరూపాదిస్ఫలాదౌ ఫలతావచ్ఛేదకాప్రాప్తిః। పరమాణు
చక్షుస్సంయోగస్య మహత్త్వావచ్ఛిన్నత్వాభావాత్ ప్రత్యక్షత్వం యద్యపి సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న ఆలోకసంయోగశ్చ చక్షుస్సంయో
గస్య ప్రత్యక్షే తత్ర ప్రత్యక్షాభావాదాలోకసంయోగావచ్ఛిన్నత్వం। చక్షుస్సంయోగే విశేషణాం బోధ్యం। ఏవం త్వగి
స్పర్శప్రత్యక్షే త్వక్సంయోగః కారణం। ద్రవ్యసమవేతస్పర్శప్రత్యక్షే త్వక్సంయుక్తసమవేతసమవాయః। ద్రవ్యసమవేత
సమవేతస్పర్శప్రత్యక్షే త్వక్సంయుక్తసమవేతసమవాయః కారణం। అత్రాపి మహత్త్వావచ్ఛిన్నత్వమపి ద్రష్టవ్యం తత్సమవాయావచ్ఛి
త్వం చ పూర్వవద్బోధ్యం। ఏవం గంధప్రత్యక్షే ఘ్రాణసంయుక్తసమవాయః। రసప్రత్యక్షే రసనసంయుక్తసమవాయః। గంధస
మవేత [illegible] ప్రత్యక్షే ఘ్రాణసంయుక్తసమవేతసమవాయః। రసగసమవేత [illegible] ప్రత్యక్షే రసనసంయుక్తసమ
వేతసమవాయః కారణం। శబ్దప్రత్యక్షే శ్రోత్రావచ్ఛిన్నసమవాయః। శబ్దసమవేతశ్రావణప్రత్యక్షే శ్రోత్రసమవేతసమవాయః।
ప్రత్యక్ష [illegible] తత్ప్రత్యక్షం లౌకికం బోధ్యం। తత్తు వస్తూనాం [illegible] లౌకికప్రత్యక్షమింద్రియసంయోగాదికం వినా విజ్ఞానం। ఏవమాత్మ
ప్రత్యక్షే మనస్సంయోగః కారణం। ఆత్మసమవేతమానసప్రత్యక్షే మనస్సంయుక్త [illegible] సమవాయః కారణం। ఆత్మసమ
తృ వేతసమవేతమానసప్రత్యక్షే మనస్సంయుక్తసమవేతసమవాయః కారణం। అభావప్రత్యక్షే సమవాయప్రత్యక్షే చ ఇంద్రియ
సంబంధవిశేషణతా హేతుః। వైశేషికమతే తు సమవాయో న ప్రత్యక్షః। అత్ర యద్వ్యవిశేషణతాయాం [illegible] తథాహి। భూత

ఆలోకసంయోగావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నచక్షుస్సంయోగః కారణమితి న దృష్టం। ఆలోకసంయోగావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నచక్షుస్సంయోగత్వేన చక్షుస్సం
యోగావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాలోకసంయోగత్వేన తత్ర వినిగమనావిరహేణ కారణతాభావం స్యాదితి చేన్న [illegible] ఆలో

లాదౌ ఘటాభావః। సంయుక్తవిశేషణతయా గృహ్యతే। సంబద్ధాదౌ చరూపాద్యభావః। సంయుక్తసమవేతవిశేషణతయా గృహ్యతే।
తే। సంఖ్యాత్వాదౌ రూపత్వాద్యభావః సంయుక్తసమవేతసమవేతవిశేషణతయా గృహ్యతే। శబ్దాభావః శ్రోత్రావచ్ఛిన్నవిశేషణ కేవల
తయా। కకారాదౌ ఖత్వాద్యభావః శ్రోత్రావచ్ఛిన్నసమవేతవిశేషణతయా గృహ్యతే। ఏవం కత్వావచ్ఛిన్నాభావే ఏతావదికం విశే
విశేషణ ణతయా గృహ్యతే। ఏవమన్యదప్యూహ్యం। తథా చ। విశేషణతా త్వేకైవ సంగచ్ఛతే। అనధిగతాభావాదికసంగ్రహ ఇతి ప్రాచాం వా
వాచ మోహ్యేతత్తి। యది వా। అభావప్రత్యక్షే యోగ్యానుపలబ్ధిః కారణం। తథా హి। భూతలాదౌ ఘటజ్ఞానే ఘటాభావాదికం
న జ్ఞాయతే। తేనాభావోపలబ్ధౌ ప్రతియోగ్యనుపలంభాభావః కారణం। తత్ర యోగ్యతా చ ప్రతిహతా। స చ ప్రతియోగిసత్త్వప్రసంజ
నప్రసంజితప్రతియోగికత్వరూపా। తదర్థస్తు ప్రతియోగినో ఘటాదేః సత్త్వప్రసక్త్యా ప్రసంజితః ఆపాదితః। యోఽనుపలంభరూపః
భా ప్రతియోగ్యనుపలంభాభావః। అభావప్రత్యక్షే హేతుః। తథా హి। యత్ర ఆలోకసంయోగాదికం వర్తతే। తత్ర యది అత్ర
ఘటః స్యాత్ తర్హి ఉపలభ్యేత। తత్ర ఘటాభావాదికం ప్రత్యక్షం భవతి। అంధకారే తు నాపాదయితుం శక్యతే। తేన ఘటాభా
శేష వాదేరంధకారే ప్రత్యక్షం। స్పర్శాభావప్రత్యక్షం తు భవత్యేవ। ఆలోకసంబంధం వినాపి స్పర్శప్రత్యక్షస్యాపా
దయితుం శక్యత్వాత్। గురుత్వాదికం యదయోగ్యం తదభావస్తు న ప్రత్యక్షః। తత్ర గురుత్వాదిప్రత్యక్షస్యాపాదయి
తుమశక్యత్వాత్। యథా పరమాణుగతరూపాభావః। పాషాణే సౌరభాభావః। గుడే తిక్తాభావః। వహ్నౌ ఉష్ణత్వాభావః।

శ్రోత్రే శబ్దాభావః। ఆత్మని సుఖాభావః। ఏవమాదౌ యస్తత్రదింద్రియైర్గ్రాహ్యంతే। తత్తత్ర తత్తత్ప్రత్యాపాద్యమంశప్రధాన
సంసర్గాభావత్రయే తత్తత్ప్రతియోగినో యోగ్యత్వం తంత్రం। అన్యోన్యాభావత్రయే అధికరణయోగ్యత్వమపేక్షితం। తత్త్వం చాదే
ప్రకాశ [illegible] చైతద్యోగ్యచక్షుర్గ్రాహ్యవృత్తి। ఏవం ప్రత్యక్షం లౌకికాలౌకికభేదాద్ద్వివిధం। తత్ర లౌకికప్రత్యక్షే షోఢా సంనికర్షా ఉ
క్తాః। అలౌకికసంనికర్షస్త్రిధా మతః। అలౌకిక ఇతి వ్యాపారసంనికర్షస్త్రివిధః। సామాన్యలక్షణ ఇతి। సామాన్యం లక్షణం
యస్య సంనికర్షః। తత్ర లక్షణపదం స్వరూపపరం ప్రయుజ్యతే। తదా సామాన్యస్వరూపా ప్రత్యాసత్తిరిత్యర్థో లభ్యతే। తచ్చ ఇంద్రియ
సంబంధవిశేష్యకజ్ఞానే ప్రకారీభూతం బోధ్యం। తథాహి। ఇంద్రియసంయుక్తో ధూమాదిస్తద్విశేష్యకం ధూమ ఇతి జ్ఞానం జాయతే। త
త్ర జ్ఞానే ధూమత్వం ప్రకారః। తత్ర ధూమత్వేన సంనికర్షేణ ధూమ ఇత్యేవం రూపం సకలధూమవిశేష్యకం జ్ఞానం జాయతే। యది
ఇంద్రియసంబద్ధ ఇత్యుచ్యతే। తదా యత్ర ధూమాదిపటలే ధూమప్రమానంతరం సకలధూమ విషయకం జ్ఞానం జాయతే। తత్ర
మతేన సహేంద్రియసంబంధాభావాత్। ఉక్తే తు ఇంద్రియసంబంధం ధూమాదిపటలం తద్విశేష్యకం ధూమ ఇతి జ్ఞానం। తత్ర ధూ
మభూతం ధూమత్వం ప్రత్యాసత్తిః। ఇంద్రియసంబంధవిశేష్యకం జ్ఞానం। ఇదం చ బహిరింద్రియస్థలే బోధ్యం। మానసస్థలే తు జ్ఞా
నం ప్రకారీభూతం సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః। పరం తు సమానానాం భావః సామాన్యం। తచ్చ నిత్యమనేకవృత్తి। తథా చ
ఘటాది యత్ర ఏకో ఘటః సంయోగసంబంధేన భూతలే సమవాయసంబంధేన కపాలే జ్ఞాతః తదనంతరం సర్వేషాం ఘటానాం జ్ఞా

తలాదీనాం జ్ఞానం సంభవతి। తత్ర దండోపాధ్యం। పరం తు సామాన్యం యేనకేనచిత్ సంబంధేన జ్ఞాయతే తేన సంబంధేన అధికరణానాం ప్రత్యాసత్తిః।
కింత్తు యత్ర తేజస్సు టానాం రూపం వస్తుత్వేనాజ్ఞానం జాతం। తత్ర సర్వేషాం తద్వస్తూనాం ప్రత్యక్షం సామాన్య సామాన్య వదావిష
య్యా వాత్మకం చేంద్రియసంబ ద్ధవిశేషణకం స్ఫుట ఇతి జ్ఞానం యత్ర జాతం తత్ర వరవిదైః ఇంద్రియసంబంధం వినా ఏవ విషయ జ్ఞానప్రత్య
క్షం తత్ సామాన్యస్య సత్తా వశాత్ సకల ఘటాది విషయకం కుతో న జాయతే। ఇతి తస్మాత్ సామాన్య జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః తు సామాన్యమి
త్యవధారి పత్తిరితి। ఆసత్తిః ప్రత్యాసత్తిరిత్యర్థః। తథా చ సామాన్యలక్షణేతి తత్ర లక్షణ శబ్దస్య విషయో ఽర్థః। తేన సామాన్య విషయ
కం జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిరిత్యర్థో లభ్యతే। కథం చక్షుస్సంయోగాదికం వినా ఏవ యత్ర సామాన్య జ్ఞానం వర్తతే తత్ర సకల ఘటానాం జ్ఞా
నం తత్వక్షం సావధానేవా। తదింద్రియజమితి। ఆనావశ్యకం యదా ... సామాన్య ... లక్షణాయాం జ్ఞానం జన్యం
తదాయత్కించిద్ధర్మిణి తత్ సామాన్యస్య జ్ఞానం సామాన్యవిశిష్టతా సా చ సా మనశ్చక్షుస్సంయోగాయోగాదికం। తేనాంధక
రాదౌ చక్షురాదినా తాదృశ జ్ఞానం జన్యతే। అతః జ్ఞానలక్షణా ప్రత్యాసత్తిః జ్ఞానస్వరూపా। యది సామాన్యలక్షణాయాం జ్ఞానస్వరూపా
తదా తయోర్భేదో నాస్తీతి చేత్। విషయిత్వ సామాన్య జ్ఞానరూపా ప్రత్యాసత్తిర్వితదా త్రయం సజ్ఞానం జాయతే। జ్ఞాన
లక్షణా ప్రత్యాసత్తిస్తు యద్విషయకం జ్ఞానం తస్యైవ ప్రత్యాసత్తిరితి। అత్రాయమర్థః। ప్రత్యక్షేణ సంధికర్షం వినా విషయస్య సంభవతి। ౫
ధూమత్వేన సకల ధూమానాం వహ్నిత్వేన సకల వహ్నీనాం చ జ్ఞానం కథం భవతి తదర్థం సామాన్యలక్షణా స్వీక్రియతే। న చ సకల
ధూమవహ్నిజ్ఞానాభావే కథం వ్యాప్తిరితి వాచ్యం। ప్రత్యక్షధూమే వహ్నిసంబంధస్య గ్రహే తావత్ ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇతి సం

ప్రత్యక్షజన్య

ఇతి సామాన్యలక్షణా ప్రత్యాసత్తిః

వయా గుణపత్త్వేపి మ్లతేతు . సా ఘూగవలక్షణా యథా సకల ధూమోపక్షితౌ కాలాంతరేయ యువబిశాంతరంయవ్వరవిన్నావ్యప్తతవసంది
సాధిసంభవతి।సిపసా మాగవలక్షణం గళా తెత్రమెయతేవసకలత్రమెయ సద్వేషాతేన రసన్న తైత్రితిపావం। [illegible] వకలత్ర
[illegible] త్రమెయతేవసకలత్రమెంయ తకపద్వేషాతేల్యి నిష్పసకలవదా [illegible] ర్గాకామపక్షతతెగస
కపక్షస్వావాభావవత్పక్షలక్షణం యథా। అరంగిశాశెసురజ్జు శంకరమితిపక్షేసౌరచన పక్షేసాపూర్వకృతం। యం దవ్యబనా మాగ్వలక్షణం యథా
బసౌరభవేపక్షసంభవతతద్భవసౌరభత్వపాతి పక్షం పక్షలక్షణం యథా। వం ధూమతెవరధూశీలటులం యత్ర పక్షః తత్ర ధూశీ
వటుల సవలహవవసా వెంఛాసం పక్షలక్షణా యథా। యోగజ ఇతి। యోగినాం విదవిధక్షితయుంసాక్షు। లతో యోగజ ధర్మసాహ్య
త్రైవిధ్యం। యుక్తస్యాతా వయోగజ ధర్మసహరమెరుతరసా అకాలదా విపరమాగా విరిఖిలపదార్థగోచరం పక్షంభవితు వంవార్య
తి।భవతయవసవచిం త్రావిశెషోవసాంకాలతి॥ = ।।ఇతి ప్రత్యక్షప్రమాణం సమాప్తం॥=॥=॥

శ్రీ ॥ వయశ్రావళ్ళప్రవచనం దసు సూత్రః ॥ శ్రీ